

2 OPLYSNINGSTIDEN:

REVOLUTIONERNES KRAFT

[1650 – 1850]

TIDSLINJE

- 1756-1763 ● Syvårskrigen
- 1764 ● Opfindelsen af spindemaskinen "Spinning Jenny"
- 1769 ● James Watts opfindelse af dampmaskinen
- 1773 ● Boston tea-party
- 1776 ● Den amerikanske uafhængighedserklæring
- 1776-1783 ● Uafhængighedskrigen
- 1789 ● Den amerikanske forfatning træder i kraft
- 1789 ● Den franske konge Ludvig 16. indkalder stænderforsamlingen, der bliver starten på den franske revolution
- 1793 ● Ludvig 16. henrettes. Rædselsregimet
- 1799 ● Napoleon kommer til magten i Frankrig og gør en ende på den franske revolution
- 1814-1815 ● Wienerkongressen tegner et nyt Europakort efter napoleonskrigene
- 1829 ● Første jernbanestrækning fra Manchester til Liverpool
- 1840 ● Det engelske parlament forbyder kvinder og børn under ti år at arbejde i minerne
- 1850 ● Den engelske industrielle revolution spredtes til kontinentet.

◀ Eugène Delacroix: Friheden fører folket på barrikaderne (1833).

INDLEDNING

I dag tager vi for givet, at alle mennesker har de samme rettigheder, og at alle er lige for loven, dvs. der ikke er forskel på, om du er mand eller kvinde, dreng eller pige, sort eller hvid, rig eller fattig. Der er naturligvis diskussion om lønforskelle og andre forhold mellem mænd og kvinder, og ikke alle sociale grupper har ens levevilkår. Men i det store hele lever vi i dag med vissheden om, at vi har de samme basale rettigheder.

Sådan var det ikke, før vi fik menneskerettighedserklæringen, som er en del af den franske revolution i 1789. Okay, det var ikke sådan, at alt blev lavet om fra den ene dag til den anden. Der var for eksempel fortsat slaveri et stykke tid endnu, og den sorte befolkning i USA levede stadig frem til 1950'erne med raceadskillelse. Kvinder fik de fleste steder først valgret i det 20. århundrede. Men den moderne verden, som vi i dag er en del af, bygger i høj grad på den udvikling, der skete i perioden 1650-1850.

I 1700-tallet levede mennesker i Europa fortsat på landet og dyrkede jorden. De store byer var ikke rigtig begyndt at skyde op for alvor, og London var Europas største by med cirka en halv million indbyggere. Men i midten af 1700-tallet begyndte den industrielle revolution, der for alvor var med til at ændre ikke kun England, men også resten af verden. Nu blev produktionen mekaniseret, og mange mennesker begyndte at få arbejde på fabrikkerne inde i byerne, der derfor voksede markant. I 1900 boede der over seks millioner mennesker i London.

Perioden, vi nu skal se på, har betydning for den måde, du og jeg oplever vores verden på, og vi skal se på, hvad der gjorde det muligt på så relativt kort tid at ændre på vores helt grundlæggende strukturer i samfundet, og hvordan vi ser os selv som mennesker.

► Jean-Pierre Houël, Stormen på Bastillen, 14. juli 1789.

ENEVÆLDENS FRANKRIG

I 1500-1600-tallet blev statsmagten styrket i det meste af Europa, og det kom til udtryk i, at al magt blev samlet hos fyrsten eller kongen.

De fleste steder i Europa opstod den kongelige enevælde, som byggede sin magt på den voksende borgerstand og en stor administration, der skulle sikre, at skatterne havnede i statskassen. Netop den effektive skatteinddrivelse var med til at sikre staten og dermed kongens absolutte magt.

I det katolske Frankrig, der var det største land i Europa, begyndte opbygningen af den enevældige stat tidligt i 1600-tallet. Frankrig var delt op i en række provinser, der var adskilt af toldgrænser, og hvor den lokale adel havde stor magt, der gjorde det svært for centralmagten at trænge igennem. Reformationen i Frankrig havde ført til voldsomme religionskrige, og efter fredsslutningen forsøgte kongen at styrke centralmagten og begrænse den lokale adels magt.

Den franske konge Ludvig 13. (1610-1643) udnævnte i 1624 kardinal Richelieu som førsteminister. Richelieu gennemførte en række omstruktureringer, der styrkede kongemagten. Frankrig blev delt op i områder, ledet af kongelige embedsmænd, der havde til opgave at inddrive skatter, hverve soldater og styre området efter kongens ønsker. På den måde fik kongen magten rundtom i landet på bekostning af adlen.

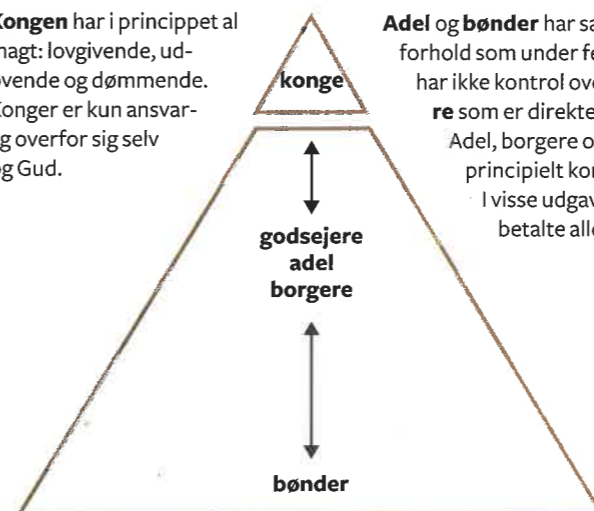
Solkongen, Ludvig 14.

Da Ludvig 13. døde i 1643, blev tronen overtaget af hans kun 5-årige søn, der regerede under formynderskab frem til 1661. Den unge konge, Ludvig 14. (1638-1715), omtalte sig selv som Solkongen. Kongens embedsmænd ønskede, at befolkningen skulle opfatte kongen som samfundets absolutte cen-

Enevælden

Kongen har i princippet al magt: lovgivende, udøvende og dømmende. Konger er kun ansvarlig overfor sig selv og Gud.

Adel og bønder har samme indbyrdes forhold som under feudalismen. Adelen har ikke kontrol over byernes **borgere** som er direkte underlagt kongen. Adel, borgere og bønder er alle principielt kongens undersåtter. I visse udgaver af enevælden betalte alle skat til kongen.

Statsdannelse

Den franske konge Ludvig den 14. er blandt andet berømt for udtalelsen ”l'état, c'est moi”, ”staten, det er mig”. Det er et godt billede på selvforståelsen hos den enevældige kongemagt, selv om det ikke var en dækkende beskrivelse af enevældens statsmagt (og selv om Ludvig den 14. næppe nogensinde brugte udtrykket selv). Udviklingen af den enevældige kongemagt i 1600-tallet lagde nemlig et vigtigt fundament for dannelsen af den moderne statsmagt, som vi kender den i dag.

At have en konge var i 1600-tallet ikke noget nyt. Det havde man kendt siden antikken. Et problem var dog, hvad der skulle ske, når kongen døde. Gik magten i arv? Kunne stormænd få indflydelse på arvingen eller måske tage magten selv? Det var en evig kilde til magtkampe og ustabilitet. En sikker arvefølge var én måde at skabe stabilitet og sikre regeringens fortsættelse på. En anden vigtig kilde var det voksende embedsapparat – bureaukratiet (af fransk: *bureau*, ”kontor” og græsk: *krati*, ”styre”).

Som vi så i forrige kapitel, medførte kolonihandlen et behov for flere embedsmænd til at overvåge og organisere handlen. En anden betydningsfuld udvikling var de mange krige i 1500- og 1600-tallet. Krige førte til militær oprustning, som styrkede kongen militært, og efterhånden var det kun kongemagten – det vil sige staten – der havde lov til at udruste bevæbnede mænd. Militær er dyrt, så for at kunne finansiere krigen måtte kongerne opkræve flere skatter. Skatteopkrævning kræver embedsmænd til at udføre den og til at holde styr på, hvem der betaler. Og embedsmændene måtte indsamle viden om landets borgere og ressourcer for at kunne arbejde effektivt. På den måde voksede både staten og statens interesse for samfundet. Kort sagt var krige en vigtig forudsætning for udviklingen af statsmagten. Den amerikanske sociolog Charles Tilly har formuleret det på denne måde: *War made the state and the state made war*.

I de protestantiske lande var det en medvirkende årsag til styrkelsen af staten, at kongemagten efter reformationen kunne overtage store dele af det gods, som kirken havde været i besiddelse af. I Danmark drejede det sig om hele 40 procent af landets jord.

Opgave:

- 1) Tegn et flow-diagram (figur, der med ord og pile viser relationer mellem begreber) som forklarer, hvad der førte til dannelsen af den moderne statsmagt.
- 2) Overvej, på hvilke måder den tidlige moderne statsmagt under enevælden minder om og adskiller sig fra vores moderne stat.

Kilder: Tilly, Charles (red.) (1975) *The Formation of national States in Western Europe*, Princeton: Princeton University Press.

trum, der kastede sit lys over befolkningen. Ludvig 14. så sig selv som konge af Guds nåde, det vil sige udvalgt af Gud.

Den franske biskop Jacques Bénigne Bossuet (1627-1704) var hofprædikant for Ludvig 14., og i 1670-1680 var han ansvarlig for opdragelsen af kongens søn. I sin bog *Statsforhold, uddraget af selve ordene i Den Hellige Skrift*, der udkom efter hans død i 1709, beskriver Bossuet, hvordan enevælden var guddommeligt indstiftet (kilde 19).

Gud skaber konger

Det er Gud, som skaber konger. Han sørgede for, at Saul og David blev udpeget af Samuel. Han gav kongemagten til Davids hus og beordrede ham til at udnævne Salomon til at regere efter sig. [...]

Fyrster optræder således som Guds administratorer på jorden. Det er gennem dem, at Han regerer. [...] Derfor er den kongelige trone ikke en menneskelig trone, men Selve Guds trone. [...] Deraf følger, at kongens person er hellig, og at gøre oprør mod denne er helligbrøde. Gud udnævnte Israels konger gennem profeterne med en hellig salvning, på samme måde som han udnævnte paverne.

Men selv uden denne direkte salvning er kongerne hellige i deres embede, idet de repræsenterer den guddommelige majestæt, sendt af Hans forsyn for at udføre Hans planer [...] Selv om kongernes magt

kommer fra Himlen, skal de imidlertid ikke tro, at de er herrer over denne magt og kan udøve den, som de ønsker. De skal udøve den med frygt og beherskelse som en ting, der kommer til dem fra Gud, og som Gud vil kræve dem til regnskab for.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvilken position taler forfatteren ud fra og hvilken tendens er der i kilden?
- 3) Sammenhold kildens retfærdiggørelse af enevælden med den forklaring på statsmagtens fremvækst, som gives i fokuspunktet på side 66. Hvad kan vi bruge de to begrundelser til?
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

Målet var at styrke kongemagten gennem centralisering og kontrol, og den enevældige konge vedtog love, udskrev skatter, nedfældede domme og førte krige, som det passede ham. Administrationen blev udbygget, og kongelige embedsmænd kontrollerede landet. Mange embeder solgte kongen til rige, loyale borgere, der støttede kongen.

Kongen ønskede et opgør med de franske huguenotter (protestanter), der levede i Frankrig, således at landet også blev religiøst ensrettet. Kongen beskyldte de knap en million huguenotter for at støtte Frankrigs fjender i de krige, som landet førte mod de protestantiske England og Holland. Ludvig 14. ophævede derfor i 1685 religionsfriheden, og huguenotterne måtte flygte ud af Frankrig. Mange flygtede til Holland, England og Amerika (og nogle få tusinde bosatte sig i Fredericia). Da huguenotterne typisk tilhørte byernes borgerstand, bidrog de positivt til den voksende handel og produktion, der var i gang i Holland og England.

▲ Huguenot-møde, 1685. En protestantisk præst taler i hemmelighed til en menighed af huguenotter. Tegning fra 1800-tallet.

Når kongen kunne håndhæve sin magt, skyldtes det hæren, der var magtens egentlige grundlag. Hæren blev effektiviseret, og den stående hær blev fordoblet til 400.000 mand. Der blev indført en streng disciplin, officerskorpset blev uddannet, og der blev introduceret nøje kommandostrukturer. Soldaterne blev udstyret i ens uniformer og med bedre og ensartede våben, der gjorde den franske hær til Europas stærkeste.

Kilde 20

Bekendtgørelse om afskaffelsen af religionsfriheden

Vi forbyder vores undersåtter, som tilhører RPF [*La Religion Prétendue Réformée*, det officielle navn for huguenotterne], for fremtiden at samle sig for at udøve den nævnte religion på noget sted eller i noget privat hus, under hvilke påskud det end kan være, ligeså at holde gudstjenester såvel på adelsmændenes slotte som i herredernes fristeder, selv om disse retigheder udøves som følge af beslutninger i vores råd.

Vi forbyder ligeledes alle herremænd, af hvad rang de end er, at holde andagt i deres huse og len, af hvilken art lenene end er, idet alle de af vores undersåtter, som udøver den nævnte religion, vil blive straffet på liv og ejendom.

Vi foreskriver alle RPR's præster, som ikke vil omvende sig til den katolske, apostolske og romerske kirke, at rejse ud af vores rige og de lande, der lyder

os, 14 dage efter ophævelsen af det nævnte edikt [*Nantes-ediktet* fra 1598, der indførte religionsfrihed], idet de ikke kan opholde sig ud over denne tidsfrist her, og ikke i de 14 dage kan prædike, holde nogen formaningstale eller udføre noget andet hverv uden at blive straffet.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem står bag kilden og hvornår?
- 2) Hvordan kan vi bruge kilden til at belyse enevælden i Frankrig?
- 3) Hvad kunne kongen vinde og tabe ved at ophæve huguenotternes religionsfrihed?
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

Rundtom i landet underrettede det hemmelige politi, politimestre og lokale spioner og angivere kongen om, hvordan befolkningen opførte sig, og der blev slået hårdt ned på kongens modstandere.

Fra hertugen af Saint-Simon, Louis de Rouroys (1675-1755) erindringer kender vi til, hvordan kongen brugte spioner. Kilde 21 er et lille uddrag af hans erindringer fra 1740.

Kilde 21

Kongens brevspioner

Kongen modtog uddrag af alle de breve, hvori der var emner, som postmestrene og den derefter vedkommende minister skønnede burde tilstilles ham, og hele breve, når indholdet og de korresponderendes anseelse gjorde det umagen værd. Derved kunne både postmestrene og ekspedienter udskyde alt, hvad de havde lyst til, og tilskrive dem til hvem de ville, og da der ikke skulle meget til at styrte en hjemløst i ulykke, behøvede de hverken at opdigte eller følge en intrige. Et foragteligt ord om kongen eller om regeringen, en spot, kort sagt en løse og kun tilsyneladende

de rigtig bemærkning kunne ødelægge en hjælpløst, uden nogen slags undersøgelse.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem står bag kilden og hvornår?
- 2) Hvordan kan vi bruge kilden til at belyse den franske enevælde under Ludvig 14.?
- 3) Overvej, hvordan brevspionagen påvirkede det franske samfund.
- 4) Opstil ud fra kilden en problemstilling, der belyser det franske enevældssamfund.

▼ Versailles. Maleri af Pierre Patel (1604-1676), 1668.

Livet ved hoffet

Kongen omgav sig med en overdådig pragt og rigdom, der først og fremmest kom til udtryk gennem hoflivet på pragtslottet i Versailles uden for Paris.

Versailles-slottet med sin 560 meter lange facade er i sig selv imponerende og understøtter al den pomp og pragt, som omgav solkongen. Her blev der holdt overdådige fester, og her udførte hoffets mere end 10.000 ansatte deres arbejde efter nøje, fastlagte regler. Man regner med, at cirka 60 procent af Frankrigs skatteindtægter blev brugt til at holde hoffet i gang. I sine erindringer fra 1740 skriver Louis de Rouroys (se også kilde 21) om kongens morgenkur (kilde 22).

Kilde 22

Louis de Rouroys om kongens morgenkur

Klokken otte blev kongen vækket af den jourhavende første kammertjener, den eneste, der sov i hans værelse, og som da var påklædt. Livlægen, livkirurgen og hans amme, så længe hun levede, trådte samtidig ind. Hun gik hen og kyssede ham, de andre gned ham og skiftede ofte hans skjorte, da han var tilbøjelig til at svede. Et kvarter over kaldte man overkammerherren ind, i hans fraværelse den første tjenstgørende kammerherre, sammen med dem det første hold. En af disse to slog gardinet til side, som igen var blevet trukket for, og rakte vievandet fra vievandskarret ved sengens hovedgærde. Disse herrer blev der et øjeblik, og det kunne benyttes til at tale til kongen, hvis de havde noget at sige ham eller bede ham om, og i så fald fjernede de andre sig. Den, som havde trukket gardinet fra og rakt vievandet, rakte også messebogen, hvorpå alle gik ind i statsrådssalen. Når denne ganske korte messe var sagt, kaldte kongen; de kom atter ind. Den samme gav ham hans slåbrok, og imidlertid kom det næste hold ind; få øjeblikke ef-

ter dette tjenstgørende personale; straks efter alt, hvad der var af fornemme folk, så hele resten, som fandt kongen i færd med at tage sko på; idet han gjorde næsten alting selv, behændigt og yndefuldt. Man så ham barbere sig hver anden dag, og han havde en ganske lille kort paryk, og han viste sig aldrig anderledes for publikum, ikke engang i sengen de dage, han tog imod. Ofte talte han om jagt, og somme tider et ord til en eller anden. Intet toiletbord var inden for hans rækkevidde, man holdt blot et spejl op for ham.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Ud fra hvilken position taler kildens forfatter og er der en tendens i kilden?
- 3) Hvordan kan kilden bruges til at belyse den franske enevælde?
- 4) Opstil selv ud fra kilden en problemstilling, der belyser den franske enevælde.

For at finansiere hoffet, den store administration og hæren blev skatterne sat i vejret. Da adlen og kirken var fritaget for at betale skat, var det den såkaldte tredje stand, bønderne og borgerne, der måtte betale. Størstedelen af befolkningen tilhørte den fattige bondebefolkning, der var afhængig af godsejerne, som ejede jorden. Produktionsapparatet var statisk og ineffektivt, og det var derfor vanskeligt at tvinge flere skatter ud af befolkningen, fordi Frankrig i perioden 1600-1750 oplevede en økonomisk stagnation. Det førte til en protektionistisk handelspolitik, hvor staten forsøgte at eksport-

FOKUSPUNKT

Magt

Magt er et af de centrale begreber i faget historie. Som vi har set i dette kapitel, knytter magt sig til styreformer og til statsdannelse, men magt kan også være eksempelvis i familien eller mellem mennesker, hvor der eksisterer et afhængighedsforhold. For eksempel har en arbejdsgiver, der betaler løn og bestemmer ansættelsesforhold, en magt over lønmodtagere, og i skolen har læreren magt over eleverne.

Begrebet magt bruges på flere forskellige måder, men hvis vi skal forsøge at definere begrebet, så betegner magt en persons eller en samfundsinstitutions evne til at sætte sin vilje igennem eller nå sine mål ved at kontrollere, påtvinge, manipulere, overtale eller på anden måde øve indflydelse på andres adfærd, uanset om dette tilsyneladende sker frivilligt eller ej. At have magt kan derfor være forbundet med viljen og evnen til at anvende fysisk tvang, hvis dette er nødvendigt for at sætte sin vilje igennem. Dette gælder såvel for den individuelle magt, som en bankrøver udøver over for bankassistenten for at få sit bytte, som for den samfundsmæssige magt, en regering udøver, når den for eksempel opkræver skatter eller sætter folk i fængsel som følge af lovovertrædelser. Forskellen er naturligvis, at regeringens magt og eventuelle voldsanvendelse er legal, institutionaliseret (regelbunden) og i et demokrati normalt også legitim, dvs. moralsk berettiget, mens bankrøverens voldsanvendelse er illegal, vilkårlig og normalt også illegitim.

Arkitekturen kan helt konkret udtrykke magtens ønsker og krav til dem, der er underlagt magten. Det ses for eksempel med Versailles-slottet uden for Paris. Dette var det enevældige Frankrigs magtcentrum, hvor den almindelige befolkning naturligvis ikke havde adgang. Stilar-ten hedder barok og afspejler med sin symmetri og sine akser, sine kæmpefacader og afbrudte fremspring af klassiske søjler den enevældige konges magt. På den måde får arkitekturen den funktion at kaste glans over kongemagten, der skulle udstråle pragt.

Opgave:

- 1) Beskriv Versailles ud fra billedet side 69
- 2) På hvilken måde symboliserer slottet den enevældige konges magt?
- 3) Overvej, hvordan magthierarkier kommer til udtryk i andre historiske eller nutidige bygninger. For eksempel et slot, en kirke eller en skole, du kender – eller dit eget hjem?

▲ Portræt af Ludvig 14., hvor han forestiller den romerske overgud Jupiter. Samtidigt maleri af Charles Poerson.

▲ Portræt af Ludvig 14. Maleri af Rigaud, 1701.

tere mere, end man importerede, hvilket medførte, at staten fik opbygget en stor beholdning af guld og sølv, hvilket var helt i tråd med tidens merkantilistiske tankegang. Du kan læse mere om merkantilismen på side 58.

Solkongen som forbillede

Det franske hof i Versailles blev et forbillede for mange europæiske fyrster og konger, der op gennem 1700-tallet forsøgte at efterligne Frankrig. Den europæiske adel tog fransk sprog og kultur til sig og flere lande rundt om i Europa fik enevældelige ligesom i Frankrig.

Billedet nederst til venstre forestiller Ludvig 14. og er malet af Hyacinthe Rigaud i 1701. Maleriet af kongen i hermelinskåbe opstillet i en elegant balletpositur på en lille forhøjning blev kopieret af mange kunstnere, og man kan derfor finde mange lignende billeder af europæiske konger. Den danske konge Frederik 6. lod sig også inspirere og blev malet på samme måde.

Enevælden slog ikke igennem i hele Europa. I England og Holland oplevede man en økonomisk vækst, der blandt andet var affødt af den begyndende globalisering som følge af de store opdagelser i slutningen af 1400-tallet. Her oplevede man, i modsætning til det øvrige Europa, fremgang i landbrugssektoren, der førte til større udbytte, og den velhavende købmanskasse fik stor indflydelse på statsmagten og på investeringer i tekniske fremskridt.

I England forsøgte kongen at opnå enevældig magt som i Frankrig, men blev mødt med oprør fra lavadlen og borgerstanden, og konflikten kulminerede med, at kongen blev halshugget i 1649. I 1680'erne forsøgte hans søn, Kong Jacob 2., der var katolik, det samme, men blev sendt i landflygtighed i 1688. Herefter måtte de engelske konger acceptere, at kongemagten er underlagt det folkevalgte parlament.

At enevælden aldrig slog igennem i England, er måske en af forklaringerne på, hvorfor det blev England og ikke Frankrig, der fik en industriel revolution i midten af 1700-tallet.

DEN INDUSTRIELLE REVOLUTION I ENGLAND

I England gik udviklingen anderledes end i enevældens Frankrig. Politisk var kongen underlagt det engelske parlament, der var inddelt i et Overhus og et Underhus. Der var direkte valg til Underhuset, men kun en meget lille del af den engelske befolkning havde stemmeret, så et demokratisk system som det, vi kender i dag, var der ikke tale om.

Den engelske konge skulle underskrive den såkaldte *Bill of Rights*, der satte snævre rammer for kongens magt. Kongen var bundet af de love, som parlamentet vedtog, og han kunne ikke ændre dem eller sætte dem ud af kraft. Skatteopkrævningen lå hos parlamentet, kongen kunne ikke som den franske enevældskonge opkræve flere skatter, hvis han havde behov for det. Ligeledes lå magten over hæren og flåden hos parlamentet, ikke hos kongen.

Selv om der ikke var tale om et demokrati i moderne forstand, er det konstitutionelle monarki i England forløberen for mange af de omvæltninger, der skete i løbet af 1700-tallet. Omvæltninger, der i dag karakteriseres som revolutioner, og som i 1789 førte til enevældens fald i Frankrig.

Udviklingen i landbruget

England var som det øvrige Europa i 1700-tallet et landbrugsland, hvor cirka tre fjerdedele af befolkningen levede på landet. Godsejernes jord blev dyrket ved hjælp af fæstebønder, husmænd og jordløse landarbejdere. Omkring halvdelen af jorden var ejet af en godsejer, den øvrige del af jorden var ejet af selvejerbønder, det vil sige bønder, der ejede deres egen jord.

Mange jordejere havde allerede i 1500-tallet adskilt deres jorder fra landsbyfælleskabet og indhegnet den, så de kunne opdrætte får med henblik på uldproduktion. Købmænd opkøbte så ulden og leverede ulden til folk, der i deres hjem kartede, spandt og vævede ulden. Denne produktionsform er blevet kaldt forlagssystem, hvor en købmand (forlægger) stod for indkøb af råvarer, sørgede for produktionen i hjemmene og afsatte produkterne.

På grund af den øgede globale handel oplevede England i begyndelsen af 1700-tallet en økonomisk fremgang. Samtidig begyndte befolkningstallet at stige, hvilket førte til større behov for de fødevarer, der blev produceret i landbruget.

Jordens opdeling i små jordlodder var en bremse for udvikling. Typisk havde hver fæstebonde 30-40 jordlodder spredt ud over landsbyjordene, og på grund af den stigende efterspørgsel ønskede mange at gøre landbruget mere effektivt. Der blev eksperimenteret med nye dyrkningsmetoder, anvendelse af gødning og nye landbrugsmaskiner, men vigtigst var det at landsbyjordene skulle samles i større enheder.

Omlægningen af landbrugsjorden betød, at jorden blev samlet på færre og større brug, og der blev indført et vekselskifte, så jorden ikke blev udpint.

▲ Det engelske underhus. Oliemaleri fra 1795 af Karl Anton Hinckel.

Nye afgrøder som roer, kløver og kartofler blev introduceret, husdyrenes kvalitet blev forbedret ved hjælp af bedre foder, og den mere effektive svingplov af jern førte til højere høstudbytte. Man opgav de store frie områder, hvor får og kvæg havde græsset, og i stedet indhegnede man disse områder til marker. Dette kaldes på engelsk for *enclosure*.

Det var kun godsejerne og de største selvejerbønder, der kunne rejse kapital til udskiftningen og driftsomlægningen, og mange selvejerbønder måtte sælge deres jorder. Omlægningen kom til at betyde, at der opstod et overskud af arbejdskraft i landbruget, samtidig med at mange landarbejdere og husmænd blev gjort overflødige, hvilket førte til en stigende vandring fra land til by (urbanisering).

Fra håndværk til industri

I antikken og i middelalderen var håndværksproduktion typisk knive, plovskær, pletter og skåle til opbevaring, eller det kunne være brød eller skind, der blev solgt på det lokale marked. En mindre del af håndværksproduktionen blev eksporteret, for eksempel romersk glas.

Da merkantilismen slog igennem i 1600-tallet, steg interessen for produktion af varer, der kunne eksporteres og derved sikre en positiv handelsbalance. Der blev nu afprøvet nye produktionsformer og de såkaldte manufakturer begyndte at afløse forlagsvirksomhederne. Manufaktur blev kendetegnet ved, at et større antal håndværkere blev samlet under samme tag og udførte produktionen efter håndværksmæssige principper, men med

en vis arbejdsdeling. Manufaktur blev forstadiet til industriproduktionen, der slog igennem i England i sidste halvdel af 1700-tallet.

Den industrielle produktion var kendetegnet ved produktion af masseforbrugsvarer, og produktionen foregik ved arbejdsdeling. Det betød, at der blev stillet færre krav til arbejderens kvalifikationer, og der kunne derfor bruges ufaglært arbejdskraft eller personer, som fik en hurtig oplæring.

Tekstilproduktion

Den øgede kolonihandel betød ikke alene store indtægter for England, det betød også tilførsel af råvarer, der skulle forarbejdes i hjemmeindustrien.

Godsejerne havde opbygget enorme formuer gennem omlægningen i landbruget, men også gennem deres investeringer i handel og finansvirksomhed. Til forskel fra godsejere i eksempelvis det enevældige Frankrig var de engelske godsejere ikke bange for at investere i minedrift, infrastruktur og handel. Men den største kapitalkilde kom fra de mange små forlagsvirksomheder. I begyndelsen af 1700-tallet blev de små familiedrevne virksomheder gennem reinvestering af deres overskud en afgørende drivkraft i den tidlige fase af industrialiseringen.

Tekstilindustrien fik en afgørende betydning for den begyndende industrialisering i 1700-tallet, dels fordi produktionen var simpel, dels fordi der var en stigende efterspørgsel på billigt tøj. Tekstilproduktionen voksede og foregik ved bearbejdning af uld, som stammede fra fåreavl i England og Skotland, og af bomuld, der blev bragt til England fra de amerikanske plantager.

Bearbejdningen af uld og bomuld skete ved spinning og vævning i hjemmene, men fra midten af 1700-tallet kunne de simple spindehjul ikke længere klare efterspørgslen. Det førte til en række opfindelser, blandt andet "Spinning Jenny" fra 1764, en hånddrevet spindemaskine, som kunne gøre 16 spinderes arbejde.

De nye spindemaskiner, der skulle opfylde den kraftige efterspørgsel, krævede energi, der først kom fra vandkraft og senere blev overtaget af

dampmaskinen, der i 1769 blev opfundet af James Watt. På længere sigt medførte dampmaskinen en omlægning af produktionen, hvor man bevægede sig væk fra natur- og menneskeskabt energi til mekanisk energi. Fabrikssystemet vandt frem, og den ene fabrik efter den anden skød op. Tekstilproduktionen blev i første omgang dominerende, men hurtigt kom andre sektorer med. Udviklingen førte til voksende behov for energi i form af kul og jern.

Andel af den engelske befolkning beskæftiget i landbruget

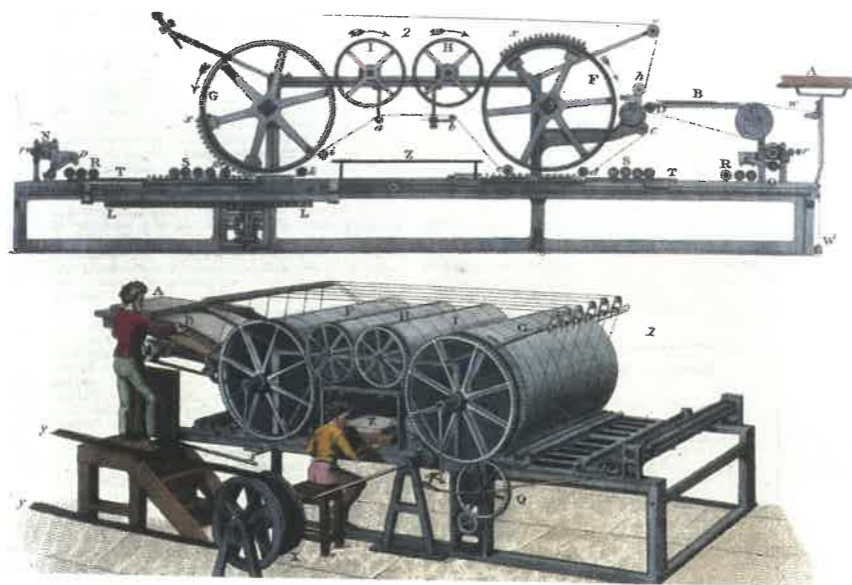
1700	60 %
1800	36 %
1850	22 %
1900	10 %

Kilde: Cameron & Neal: A Concise Economic History of the World, 2003.

▼ Tekstilfabrik i England, 1830'erne.

► Dampdrevet trykkepresse.
England 1820'erne.

Transport

Behov for jern var direkte affødt af ønsket om flere maskiner, og i sidste halvdel af 1700-tallet vandt jernproduktionen frem. Jern blev udvundet af jernmalm i højovne med meget høje temperaturer. Til at begynde med brugte man træ til at varme ovnene op, men da der næsten ikke var noget skov tilbage i England, kunne det ikke fortsætte. I slutningen af 1700-tallet lærte man at bruge koks af stenkul som brændsel, hvilket gav højere varme og en bedre kvalitet af jern. Det satte gang i omfanget af produktionen af billigt jern og stål. Omkring 1750 producerede man cirka 50.000 tons jern, hundrede år senere i 1850 var produktionen steget til 2,25 millioner tons. I samme periode blev kulproduktionen tidoblet.

Udviklingen af jernproduktionen og opfindelsen af en effektiv dampmaskine gjorde industriproduktionen effektiv. England havde nydt godt af handlen, der foregik ved hjælp af den billige søtransport, derimod stødte man nu på begrænsninger inden for transporten over land, så man kunne få råvarerne fra havnene til fabrikkerne og de masseproducerede varer fragtet til byerne.

Inspirationen kom fra kulproduktionen, hvor man transporterede den tunge kul fra minerne til fabrikkerne ved hjælp af hestetrukne vogne på skinner. Den første jernebanestrækning i 1829 blev anlagt mellem de store jernminer omkring Manchester og den store havn for atlantehavshandlen i Liverpool.

Herfra tog udviklingen fart, og snart skød der jernbaner op overalt i England, ti år efter den første jernbane var der anlagt over 2.000 kilometer jernbanestrækning. Udviklingen af jernbanenet er tæt forbundet med 1800-tallets industrialisering, ikke kun i England, men også i Nordamerika og det øvrige Europa.

Væksten i jernbanenet (kilometer)

	England	Øvrige Europa	Nordamerika	Øvrige verden
1830-1840	1.000	-	-	-
1840-1850	9.000	10.000	10.000	-
1850-1860	6.000	22.000	38.000	-
1860-1870	8.000	42.000	38.000	10.000
1870-1880	3.000	60.000	82.000	19.000

Kilde: Eric Hobsbawm: Industry and Empire, 1969.

Jernbanen gjorde det muligt at transportere varer hurtigere og billigere end godstransporten langs kanalerne. Med slæbebåd ad kanalerne tog det cirka 36 timer at transportere gods fra Liverpool til Manchester, den nye jernbane gjorde det på to timer.

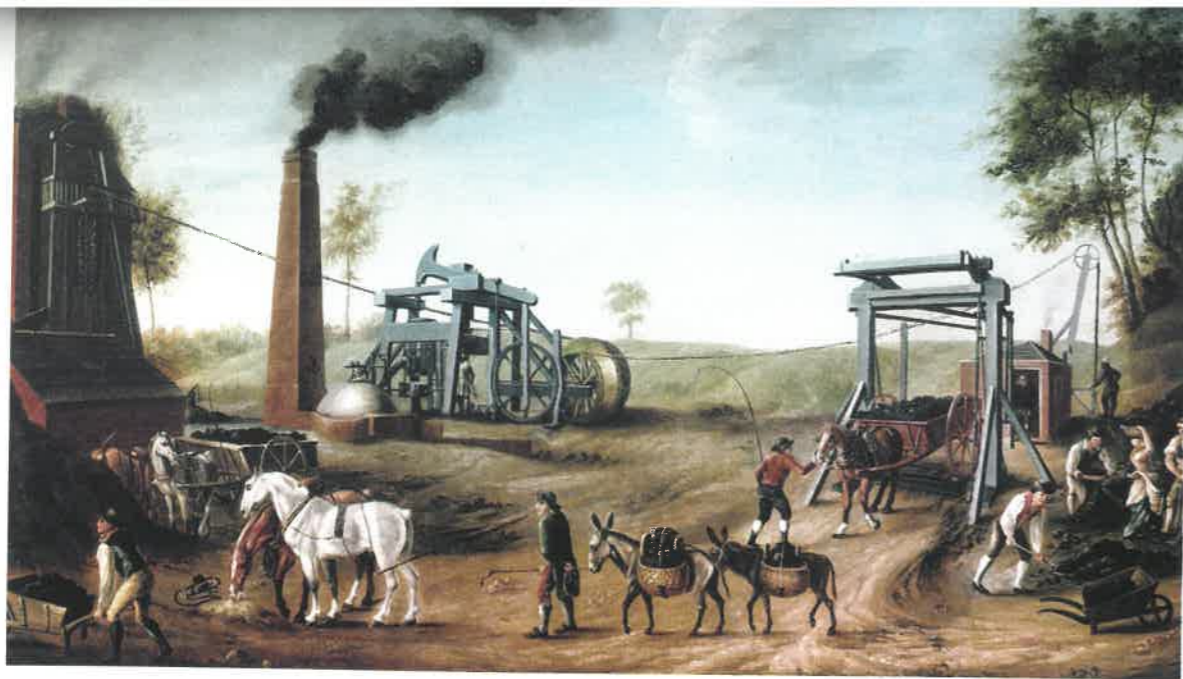
Demografisk blev England ændret som følge af den industrielle revolution. I det førindustrielle samfund havde London og det sydlige England været dominerende befolkningsmæssigt og produktionsmæssigt. Den industrielle udvikling foregik især i Midt- og Nordvestengland, og her blev der skabt en voldsom befolkningskoncentration.

Hvorfor kom England først?

Der er flere årsager til, at det netop blev England, der først oplevede det industrielle gennembrud. Her er nogle bud på forklaringer:

▼ Jernbanenet og damplokomotivet ændrede transportmulighederne og var med til at ændre befolkningens livsvilkår. Tegning af George Walker, 1815.

▲ Kulmine 1790'erne. Samtidigt maleri af ukendt kunstner.

England havde rigelige forsyninger af kul og jern, og på grund af de lange kyststrækninger og mange floder og kanaler havde landet gode muligheder for at udnytte den billige søtransport.

England havde stærke håndværksmæssige traditioner og en godsejerklasse, der ønskede at udvikle og investere i såvel landbruget som i andre sektorer, for eksempel handel. Teknologisk set var Frankrig på samme stadium som England i 1700-tallet, men der var ikke den samme kapital til stede, fordi den franske adel ikke havde tradition for at investere i andet end deres godser og at have et luksusforbrug.

England havde et stort afsætningsmarked dels i kolonierne, dels til hjemmemarkedet i England, Skotland, Wales og Irland. Der var ikke indre toldmure mellem provinserne i Frankrig eller i Tyskland, der kunne begrænse handlen. Hurtigt opstod der et stort eksportmarked for engelske varer til det europæiske kontinent, hvor den industrielle udvikling først tog fart i midten af 1800-tallet.

Det store engelske kolonirige betød, at kolonierne forsynede industrien med råvarer og udgjorde et marked for de engelske industriprodukter. Denne arbejdsdeling kom tydeligt til udtryk ved den såkaldte trekantshandel, der kulminerede i 1700-tallet (se side 59).

Endelig har det haft betydning, at den engelske konge var underlagt parlamentet med *Bill of Rights*, der gjorde, at kongen ikke kunne gøre, som han ville, og som den franske konge udskrive skatter for at dække udgifterne til hoffet. Hertil kom, at reformationen i England støttede sig op ad flere reformatorer, blandt andre Calvin, der især appellerede til borgerskabet, der var toneangivende i den industrielle revolution.

Industrialiseringens sociale konsekvenser

Industrialiseringen ændrede Englands demografi og fik omfattende socio-økonomiske konsekvenser. I takt med Englands stigende globale rolle opstod en betydelig borgerklasse, der bestod af rige købmænd og godsejere, der havde investeret i den voksende handel. Men som følge af befolknings-tilvæksten og det mere effektive landbrug søgte den overskydende befolkning på landet mod byerne, hvor de fik arbejde på fabrikkerne. Derved opstod en helt ny socialgruppe, nemlig fabriksarbejderne.

Fabriksarbejderne kom til at bo i små, mørke og fugtige lejligheder, stuvet sammen på meget få kvadratmeter uden toilet og vand. Lejlighederne blev opvarmet med kul, og skorstenes kulstøv lagde sig overalt som en tæt tåge, hvilket førte til høj dødelighed blandt arbejderne. Især børnedødeligheden var meget høj. En undersøgelse fra 1830 viser, at den gennemsnitlige levealder for Manchesters arbejderbefolkning var 17 år – halvdelen af levealderen på landet.

Det var almindeligt, at alle i familien arbejdede, og da maskinerne kunne betjenes af ufaglærte, kunne selv mindre børn få arbejde på fabrikkerne. Arbejdsdagen var på 12-14 timer og ofte ganske farlig. Der var ikke de samme sikkerhedsregler, som vi kender det i dag, og fabriksulykker var derfor en del af hverdagen på fabrikken. Der skulle arbejdes efter nøje regler og i et tempo, der sikrede, at maskinerne blev udnyttet optimalt. Overholdt man ikke reglerne, blev man trukket i løn. Kilde 23 er et eksempel på regler på en tekstilfabrik i England, 1851.

Kilde 23

Fabriksregler fra Whittaker & Sons, Waterfoof Mills

[...] 2. Enhver der kommer for sent, skal betale bøde som følger: for 5 minutter 2 d., 10 minutter 4., og 15 minutter 6 d. osv.

3. For enhver garnspole, som findes på gulvet, betales en bøde på 1 d.

4. Hvis der forspindes med enkelttråd, betales bøde på 2 d. [...]

9. Enhver person, der forlader sit arbejde og findes i samtale med andre arbejdere, skal i hvert tilfælde betale en bøde på 2 d. [...]

12. Enhver person ansat hos os skal give fire ugers opsigelsesvarsel, men L. Whittaker & Sons kan og vil afskedige uden varsel. [...]

14. Hvis nogen person med vilje eller af skødesløshed ødelægger maskiner eller børster, laver for meget af-

faldstvist osv., skal han yde erstatning til den fulde værdi. [...]

16. Ejerne anbefaler, at deres arbejdere vasker sig hver morgen, men de skal vaske sig to gange om ugen, mandag morgen og torsdag morgen; og enhver, der findes ikke at være vasket, skal betale 3 d. i bøde i hvert tilfælde.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem står bag kilden?
- 2) Hvad er årsagen til at fabriksejeren har lavet dette regelsæt?
- 3) Hvordan kan vi bruge kilden til at belyse arbejdernes vilkår i midten af 1800-tallet?
- 4) Opstil en problemformulering, der kan besvares ud fra kilden.

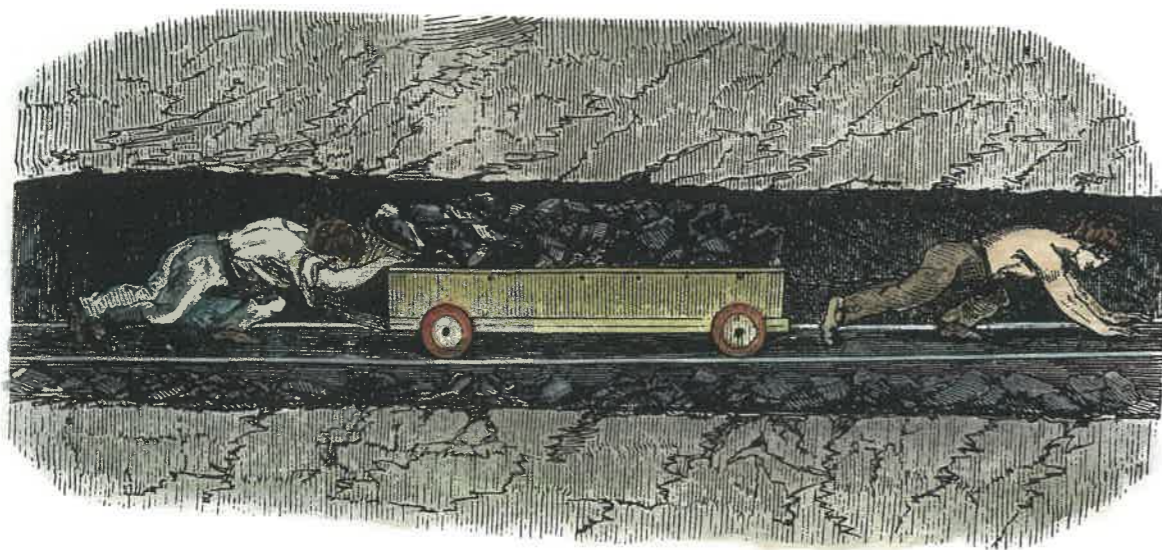
► *Fabriksarbejde og kapital. Tegneserie fra bladet "Punch", 1843. Hvordan fremstilles det engelske samfund på tegningen?*

Børnearbejde

Brugen af børn inden for tekstilindustrien og i mineindustrien var meget udbredt, men efterhånden udløste det en stigende kritik. I 1840 blev der nedsat en kommission, der skulle undersøge forholdene for børnene i minerne. Kommissionsrapporten skabte debat, og allerede en måned efter at den var blevet lagt frem, vedtog Underhuset en række forbedringer for børn og kvinder på fabrikkerne. Helt så nemt gik det ikke i Overhuset, der bestod af højadeln, men også her blev ændringerne accepteret, og det engelske parlament vedtog en lov, der forbød kvinder og børn under ti år at arbejde i minerne. Kilde 24 er et uddrag af kommissionsrapporten fra 1840, der førte til begrænsningen af børnearbejde.

▼ *To børn arbejder i en mine i Lancashire. Træsnit fra 1842.*

Børnearbejde

1. Det sker, at børn sættes til at arbejde i disse miner allerede fire år gamle, sommetider fem og mellem fem og seks, ikke sjældent mellem seks og syv, og ofte mellem syv og otte, mens alderen fra otte til ni er den, hvori ansættelsen i minerne hyppigt finder sted. [...]
4. En stor del af de børn og unge, som er beskæftiget i minerne, er i familie med de voksne minearbejdere eller tilhører den fattigste del af egnens befolkning, i nogle egne er de lejede og bliver betalt af arbejderne, i andre af ejerne eller entreprenørerne. [...]
7. Arten af det arbejde, der som regel tildeles de yngste børn, som oftest det at passe ventilationsdørene, kræver, at de skal være i minen, så snart arbejdsdagen begynder, og som forholdene er nu, kan de ikke forlade minen, før arbejdsdagen er slut.
8. Skønt denne beskæftigelse næppe fortjener navn af arbejde, må det dog, som følge af at disse børn som regel er udelukkede fra alt lys og altid uden selskab, hvis det ikke var for kulkærrerne, der passerer, regnes for ensom straf af strengeste art.
9. [...] i nogle egne er de, i al den tid de er i minen, alene og i mørke, og efter hvad de fortæller, ser mange af dem ikke dagens lys i ugevis størstedelen af vintertiden undtagen på de dage, hvor der ikke er noget arbejde, eller om søndagen.
10. Det hårde arbejde med at skubbe eller trække kulkærrerne fra bruddet til hovedgangene eller til bunden af skakten begynder på forskellige alderstrin fra seks år og derover; det arbejde er så hårdt, at alle vid-

nesbyrd sammenfattende bekræfter, at det kræver, at de unge arbejdere hele tiden mobiliserer al den fysiske styrke, de er i besiddelse af.

11. I de områder, hvor kvinder sendes ned i minerne, beskæftiges de med nøjagtigt samme arbejde som mænd, og begge køn arbejder det samme antal timer; drenge og piger, unge mænd og kvinder, ja selv gifte kvinder med børn er ofte halvnøgne under arbejdet og mændene i mange miner helt nøgne; alle vidner bekræfter, at kvindernes arbejde i minerne ødelægger moralen.

20. En af de hyppigste årsager til ulykker i disse miner er manglen på opsynsmænd, der kan holde kontrol med, at det maskineri, som anvendes til at bringe arbejderne op og ned, er sikkert, at antallet af personer, som transporteres op og ned, begrænses, at mængden af giftige gasarter i minernes undersøges, at ventilationen er effektiv, at folkene ved ventilationsdørene gør deres pligt omhyggeligt, at man ved, hvor der er farligt at færdes med åbent lys, at de støttebjælker, som holder loftet, er i orden osv.

Arbejdsspørgsmål:

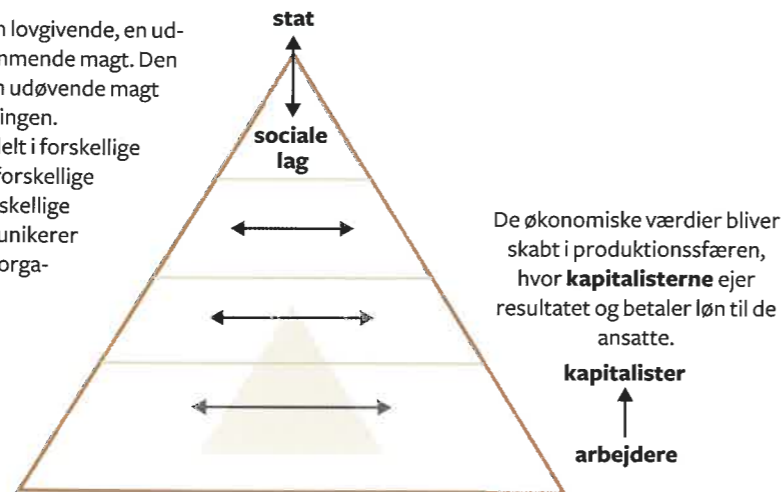
- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvad er årsagen til, at man anvender børn til at arbejde i minerne, og hvordan beskriver rapporten dette arbejde?
- 3) Hvordan kan vi bruge kilden til at belyse brugen af børnearbejde i minerne under den industrielle revolution?
- 4) Opstil selv en problemstilling, der kan besvares ud fra kilden.

De globale forskelle

Den engelske industrialisering påvirkede udviklingen i de øvrige europæiske lande på flere måder. På den ene side var den engelske førerstilling med til at holde andre lande ude. På den anden side fungerede udviklingen som et lokomotiv for udviklingen på kontinentet.

Kapitalismen og det liberale demokrati

Staten er delt i en lovgivende, en udøvende og en dømmende magt. Den lovgivende og den udøvende magt vælges af befolkningen. Befolkningen er delt i forskellige **sociale lag** med forskellige interesser. De forskellige sociale lag kommunikerer indbyrdes og har organisationsfrihed.

Den kraftige befolkningstilvækst betød, at England fra 1830'erne ikke længere kunne brødføde sig selv. Danmark oplevede i denne periode, at eksporten af landbrugsvarer til England eksploderede: Det fik afgørende betydning for industrialiseringen i Danmark, idet den øgede landbrugseksport førte kapital til Danmark, der blev omsat i stigende efterspørgsel efter nye typer landbrugsredskaber, der kunne frembringe et mere effektivt landbrug. Den første industri i Danmark blev til, fordi landbruget efterspurgte redskaber, der blev fremstillet på fabrikkerne.

Fra midten af 1800-tallet begyndte den industrialisering, der var startet i England, at brede sig til det europæiske kontinent. Det blev dog mest udbredt i den nordvestlige del, hvorimod det sydlige og østlige Europa fast-

holdt den dominerende landbrugsstruktur. I denne periode skete der en industrialisering af Amerika og Rusland – og Japan, der blev det første land uden for den europæiske kulturkreds, som oplevede en industrialisering.

Lidt forenklet – og med Kina som undtagelse – kan man sige, at de lande, som gennemløb en industriel udvikling i 1800-tallet, er de lande, som i dag dominerer verdensøkonomien, og hvor levestandarder ligger langt højere end i de lande, hvor industrialiseringen først kom senere eller helt udeblev.

Industrialiseringens virkninger

Vi benytter som regel begrebet revolution om en hurtig omvæltning, hvilket der ikke var tale om i

Byudviklingen i udvalgte byer (tusinder)

	Liverpool	Manchester	Birmingham	London
1801	82	75	71	600
1851	376	303	233	2.000

Kilde: Jensen og Kledal, side 117, 1971.

Befolkningsudvikling i England og Wales

	Befolkning i mill.
1700	5-6
1750	6-6,5
1801	8,8
1851	17,9
1901	32,5

Kilde: Jensen og Kledal, side 117, 1971.

forbindelse med den industrielle revolution. Når vi alligevel beskriver udviklingen som en revolution, er det, fordi det ikke kun var produktionsforholdene, der ændrede sig. De økonomiske og sociale forhold ændrede sig også radikalt, og det fik store konsekvenser for den moderne verden.

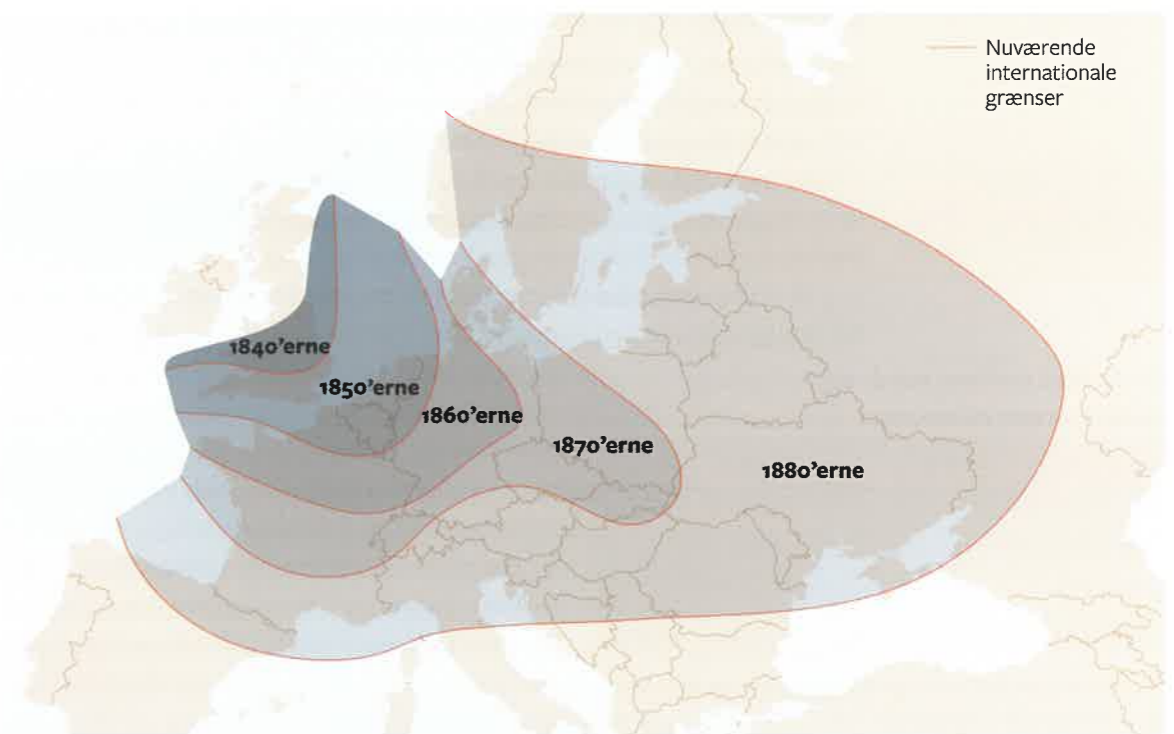
Landbrugsrevolutionen markerede 10.000 f.v.t. den gradvise overgang til, at mennesket blev landbrugere. Det fik afgørende betydning ikke kun for måden, vi producerede madvarer på, men også menneskets forhold til naturen og menneskers forhold til hinanden.

Sammenlignet med landbrugsrevolutionen var den industrielle revolution en langt hurtigere proces, der på få generationer skabte en ny og anderledes verden. På cirka 200 år er den industrielle bølge nået ud til størstedelen af verden, hvor den med voldsom kraft har ændret traditionelle produktions- og livsformer og forandret samfundene.

Den industrielle revolution ændrede, ligesom landbrugsrevolutionen, også vores forhold til naturen. Den industrielle produktion baserede sig på kul, der forurenede forfærdeligt og lagde tunge kultåger over byerne – forstærket af, at man brugte kul som opvarmning i husene. Sådanne miljøproblemer betragtede man som en uundgåelig følge af fremskridtet.

I den vestlige verden er vi i dag meget optaget af, hvordan vi belaster vores natur og miljø, hvorimod de lande, der senest er kommet med på industrialiseringen, oftest ser mere gennem fingrene med de miljømæssige følgesygdomme. Klimaforandringerne sætter den problemstilling på spidsen, for industrialisering er en afgørende årsag til udledningen af CO₂. Kan de gamle industrilande kræve, at de nye industrilande holder sig tilbage?

▼ Spredning af den industrielle revolution i 1800-tallet.

DEN AMERIKANSKE REVOLUTION

De første nybyggere fra England kom til Amerika i begyndelsen af 1600-tallet. Motiverne til migrationen fra den gamle til den nye verden var dels religiøse, dels økonomiske med udsigt til at starte på en frisk og med mange muligheder.

Efter deres sejr over Frankrig i syvårskrigen (1756-1763) havde englænderne fået kontrol over den nordamerikanske østkyst, der bestod af 13 kolonier. Hver koloni havde en repræsentativ forsamling, der var en slags parallel til det engelske parlament, men uden tilsvarende magt over eksempelvis skatter

Befolkningen i de 13 engelske kolonier 1640-1775

	Befolkning
1640	50.000
1754	1.500.000
1775	2.400.000

og offentlige udgifter. Den udøvende magt i hver koloni lå hos guvernøren, der var udnævnt af den engelske konge. Økonomisk fulgte man de merkantilistiske principper: Kolonierne leverede råvarer hjem til England, der sendte de forarbejdede råvarer i form af færdigvarer tilbage til kolonierne. Al handel skulle således gå gennem England, hvilket betød, at kolonierne for eksempel ikke kunne handle direkte med de spanske kolonier i Mexico og Mellemamerika. Som vi har set, blev Englands amerikanske kolonier derfor en vigtig forudsætning for den industrielle revolution i England i 1700- og 1800-tallet.

De nordlige og de sydlige kolonier

Området, som England dominerede efter 1763, strakte sig fra Canada i nord til Florida i syd. Det var et kæmpe område, der dækkede forskellige klimazoner, og som geografisk var meget forskellige.

I det nordlige og centrale område var klimaet som det nordeuropæiske, og nybyggerne, der bosatte sig her, drev landbrug efter europæisk tradition. Det var typisk familiebrug med en kombination af agerbrug og kvægavl.

I de sydlige kolonier var klimaet mere subtropisk og fugtigt, og her var der mulighed for at dyrke afgrøder, der ikke var almindelige i Europa: tobak,

ris, majs, indigo og fra midten af 1700-tallet ikke mindst bomuld. I syden blev plantagedriften det dominerende og blev drevet af få, men meget velhavende plantageejere. Arbejdskraften var slaver fra Afrika eller De Vestindiske Øer.

Der var en meget skæv fordeling af forskellige befolkningsgrupper i nord og i syd. I nord bestod befolkningen overvejende af hvide europæere og med cirka 40.000 slaver. I syd, derimod, var der cirka 650.000 slaver.

Forholdet mellem nord- og sydstaternes ressourcer

Befolkning	2,5:1
Industriproduktion	10:1
Våbenproduktion	32:1
Majshøst	2:1
Bomuldsproduktion	1:24

Sådan læses tabellen: Industriproduktionen er ti gange større i nordstaterne end i sydstaterne

◀ Piberygende slaver på en tobakspresse i Virginia. Ca. 1700.

Indianerne

På det amerikanske kontinent boede der ved europæernes ankomst en række forskellige indianerstammer med hver deres sprog og kultur.

Indianerne følte sig truet af de mange engelske kolonister, der nu i stigende antal slog sig ned som nybyggere. I området vest for de 13 kolonier lå prærien, hvor nybyggerne slog sig ned, og grænsen mellem opdyrket og uopdyrket jord, "The Frontier", flyttede sig længere og længere ind i landet og pressede indianerne væk.

De franske kolonister beskæftigede sig primært med pelshandel og jagt, og franskmændene søgte at leve i harmoni med de lokale indianerstammer. Derfor støttede indianerstammerne franskmændene under syvårskrigen, og for at skabe fred med indianerne tilbød englænderne efter krigen, at indianerne kunne få del i områderne mellem kolonierne og Mississippi.

Kolonisternes utilfredshed med englænderne

Efter syvårskrigens afslutning i 1763 forsøgte englænderne at få kolonisterne til at betale en del af regningen for den kostbare krig. Nybyggerne betalte næsten ingen skat, og englænderne fik dækket deres udgifter til kolonierne af toldindtægter og salg af jord.

Det engelske parlament besluttede i 1763, at kolonierne skulle betale en større del af administrationen gennem skatter og afgifter på de varer, som de importerede fra England. Det forstærkede kolonisternes utilfredshed med den engelske administration, og især skatteopkrævningen vakte stor harme i kolonierne. Her havde man den opfattelse, at skatter og indflydelse hang sammen, og så længe kolonierne ikke var repræsenteret i det engelske parlament, var man ikke indstillet på at betale skatter til England.

De varer, som englænderne ønskede, at der skulle lægges afgifter på, var varer, som de amerikanske kolonier var afhængige af, og som de kun kunne importere fra England. Det var for eksempel glas, te og papir.

Konflikten mellem kolonisterne og englænderne spidsede til, og i 1770 kom det til en direkte konfrontation mellem de engelske soldater, der blev kaldt rødfrakkerne, og kolonisterne.

Kolonisterne fortsatte deres demonstrationer og provokationer, og i 1773 stormede kolonister forklædt som indianere et engelsk skib med importeret te. De smed kasser med te i havnen i protest mod den merkantilistiske politik og det engelske styre. Begivenheden er blevet kaldt "Boston Tea Party" og var symbolsk for forholdet mellem kolonisterne og England. Englænderne svarede igen med at iværksætte en række tvangslove, der kun gjorde forholdet endnu mere anspændt. Vejen til krig var uundgåelig.

Den 13. maj 1774 svarede Bostons borgere igen med et brev rundsendt til byens handelskompagnier og borgere. I brevet gjorde borgerkomiteen det klart, at de ikke kunne acceptere den måde, England behandlede kolonien på, og de opfordrede derfor til boykot af engelske varer (kilde 25).

Kilde 25

Brev fra Boston borgerkomité

De [englænderne] har beordret vores havn fuldstændig lukket, hvilket knap efterlader os med midlerne til at undgå at dø af kulde og sult. Og det siges, at en flåde af britiske krigsskibe skal blokere vores havn, indtil vi betaler erstatning til det Østindiske Kompagni for tabet af deres te, der blev ødelagt i havnen sidste vinter; indtil lydighed vises over for Storbritanniens love og autoritet; og indtil indtægterne [fra diverse skatter og afgifter] er blevet opkrævet. Denne lov fylder indbyggerne med modvilje. De mere tænksomme personer blandt dem, der hidtil har været velvilligt indstillet over for den britiske regerings tiltag, ser dette som noget, man ikke engang havde forventet af en barbarisk stat. Dette angreb, om end det umiddelbart er rettet imod os, er uden tvivl tiltænkt enhver anden koloni, der ikke vil overgive deres hellige rettigheder og friheder til en nedrig magt.

Nu er derfor tiden kommet, hvor alle bør forenes i opposition til denne krænkelse af vores alles frihed.

Deres store mål er at splitte kolonierne. [...] Det eneste spørgsmål er da, om du synes, Boston lider for den fælles sag, og fornuftvis føler og afskyr den skade og forulempelse, vi udsættes for. Hvis du gør (og vi kan ikke tro andet), kan vi da ikke fra dit samtykke til vores tidligere handlinger i forsvaret for amerikansk frihed forlade os på, at du i de mindste indstiller din handel med Storbritannien.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvilken position taler forfatteren ud fra, og hvilken tendens er der i kilden?
- 3) Foretag en diskursanalyse af kilden ud fra fokuspunktet på side 226.
- 4) Opstil en problemstilling, der belyser forholdet mellem kolonierne og England – brug kilden til at besvare problemstillingen.

Efter en tid med debat i England om, hvordan man skulle håndtere problemerne med kolonierne, offentliggjorde den engelske konge, George III (1738-1820), en bekendtgørelse 23. august 1775 (kilde 26).

Kilde 26

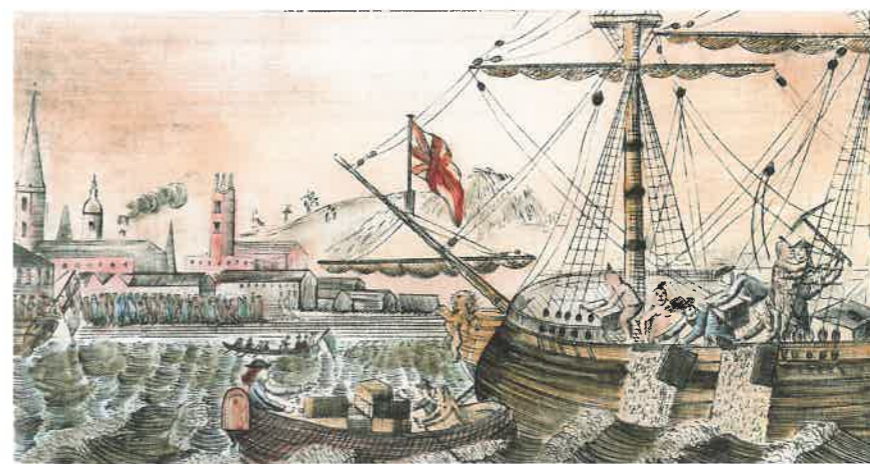
Kongens bekendtgørelse om at undertrykke oprør

Eftersom mange af vores undersåtter i forskellige dele af vore kolonier og plantager i Nordamerika er vildledte af farlige og ondsindede mænd og glemmer den troskab, de skylder den magt, som har beskyttet og støttet dem; efter at en række uroskabende handlinger har brudt den offentlige fred, obstrueret retmæssig handel og undertrykt vore loyale undersåtter, som har udført denne; efter at de ubetinget har hengivet sig til et åbenlyst og svoret oprør ved at organisere sig på en fjendtlig måde for at modarbejde lovens udførelse og ved forræderisk at forberede, beordre og påbegynde krig imod os; og eftersom der er grund til at tro, at et sådant oprør er blevet fremmet og opmuntret af forræderiske brevvekslinger, råd og en række onde og desperate personager inden for dette rige [...] Med hjælp fra og rådgivet af Gehejmerådet [kongens nærmeste rådgivere] udstedes vores kongelige bekendtgørelse, som hermed erklærer, at ikke blot vore embedsmænd, civile såvel som militære, er pålagt at yde deres ypperste for at undertrykke dette oprør og bringe forræderne for en dommer, men at alle undersåtter i dette rige og de kolonier, der hertil hører, er pålagt af loven at hjælpe med at undertrykke et sådant oprør og at afsløre og

offentliggøre alle forræderiske konspirationer og angreb imod os, vores krone og værdighed [...] og til dette formål befaler vi dem til at videregive til vores væsentligste ministre, eller anden passende embedsmand, retmæssig og udtømmende information om alle personer, som afsløres i at være i kontakt med, eller på nogen som helst anden vis hjælper eller bistår, de personer, som nu er i åben væbnet konflikt og oprør mod vores myndighed, i en hvilken som helst af vore kolonier eller plantager i Nordamerika, for at give forfattere af, fortalere for og anstiftere til sådanne forræderiske planer deres velfortjente straf.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvordan fremstiller kongen henholdsvis englænderne og kolonisterne?
- 3) Foretag en diskursanalyse af kilden ud fra fokuspunktet på side 226.
- 4) Opstil en problemstilling, der belyser forholdet mellem kolonierne og England – brug kilden til at besvare problemstillingen

◀ Boston Tea Party 16. december 1773. Tegning fra 1789.

Uafhængighedserklæringen, 1776

Blandt nybyggerne var der stærke traditioner for at bestemme selv, men langt fra alle var interesserede i at løsrive sig fra England.

Da konflikten udviklede sig, vandt synspunktet om løsrivelse frem blandt kolonisterne, og den 4. juli 1776 erklærede de sig uafhængige med en erklæring, der tog udgangspunkt i den engelske filosof John Lockes (1632-1704) tanker om, at mennesket var båret af en fundamental frihed.

Locke tog afstand fra enevælden og tanken om et kongestyre af Guds nåde. Derimod mente han, at mennesket af natur var frit. Mennesket var herre over sin egen person og sine ejendele, men for at sikre sine personlige rettigheder var det nødvendigt med en samfundspagt. Man var derfor nødt til at have en regering og overholde de beslutninger, som flertallet ønskede. Til gengæld var regeringen forpligtet til at handle til folkets bedste og måtte kun regere efter love, som borgerne kendte.

Lockes tanker var et afgørende brud med enevældens samfundssyn og satte mennesket og dets frihed i centrum. Folket overdrog magten til en regering, men folket kunne også til enhver tid tage magten tilbage, hvis den ikke blev forvaltet, så borgernes frihed blev respekteret.

Kilde 27

Uafhængighedserklæringen

Vi anser disse sandheder for at være selvindlysende, at alle mennesker er skabt lige, at de er udstyret af skaberen med visse umistelige rettigheder, at blandt disse er livet, friheden og stræben efter lykke. At regeringer er oprettet for at sikre disse rettigheder blandt mennesker, regeringer der opnår deres retfærdige magtbeføjelser fra undersåtternes samtykke, at når som helst en regeringsform bliver ødelæggende for disse mål, så er det folkets ret at forandre eller afskaffe den og at oprette en ny regering, som lægger sit grundlag på sådanne principper og organiserer dets magt på en sådan måde, som for dem synes mest sandsynlig til at skaffe dem sikkerhed og lykke. Klogskab vil naturligvis påbyde, at længe etablerede regeringer ikke skulle blive forandret af lette eller flygtige grunde og i overensstemmelse hermed har al erfaring vist, at menneskeheden er mere villig til at lide, når ondt er tålelige, end at skaffe sig ret

ved at afskaffe de former, som de har vænnet sig til. Men når en lang række af misbrug og overgreb, som uforanderlig har forfulgt det samme mål, udviser en plan til at begrænse dem under absolut despoti, så er det deres ret, det er deres pligt at forkaste en sådan regering og at sørge for nye vogtere til at sørge for deres fremtidige sikkerhed [...]

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem står bag kilden?
- 2) Giv eksempler i teksten på, at kolonisterne er inspireret af John Lockes tanker.
- 3) Hvilken position taler kilden ud fra, og hvilken tendens er der i kilden?
- 4) Opstil en problemstilling, der belyser forholdet mellem kolonierne og England – brug kilden til at besvare problemstillingen.

Kvindens stilling

Som vi har set det igennem historien, har manden været den dominerende i samfundet og i familien. Sådan var det også i de amerikanske kolonier. Der var dog for mange nybyggeres vedkommende en tendens til, at familien holdt sammen, og forholdet mellem mand og kvinde i familien var mere ligeværdigt. Også de forskellige kolonier imellem var der sociale og kulturelle forskelle, hvor kvinden i højere grad var underlagt manden i det konservative syd, og med en højere grad af frihed og lighed i middelklassefamilierne i nord.

Vi kender til flere kvinder, der spillede en aktiv rolle i kampen for uafhængighed. En af dem var Abigail Adams (1744-1818), der var gift med den senere præsident John Adams, som hun skrev et brev til den 31. marts 1776. Abigails brev er et personligt brev til hendes mand, der var med i udarbejdelsen af uafhængighedserklæringen, og vidner således om en tidlig bevidsthed om ligestilling mellem kønnene (kilde 28).

▲ Abigail Adams (1744-1818). Portrætteret af John Sartain.

Kilde 28

Abigail Adams' brev om kvindernes ret

I long to hear that you have declared an independency. And, by the way, in the new code of laws which I suppose it will be necessary for you to make, I desire you would remember the ladies and be more generous and favorable to them than your ancestors. Do not put such unlimited power into the hands of the husbands. Remember, all men would be tyrants if they could. If particular care and attention is not paid to the ladies, we are determined to foment a rebellion, and will not hold ourselves bound by any laws in which we have no voice or representation.

Kvinderne blev dog ikke nævnt i uafhængighedserklæringen, som Abigail Adams ønskede det. Erklæringens budskab om, at "alle mennesker er født lige", gjaldt kun hvide mænd. Kvinders stemmeret blev overladt til de enkelte nye stater, og her valgte staten New Jersey at give kvinderne stemmeret i 1776, men den rettighed blev trukket tilbage i 1807. Disse tidlige skridt er de første i kvindernes frigørelse fra det mandsdominerede samfund. Først i slutningen af 1800-tallet begyndte kvinderne langsomt at få stemmeret i de amerikanske stater.

Uafhængighedserklæringens krav om frihed og lighed gjaldt heller ikke for slaver. Da kampen mod slaveriet tog til i begyndelsen af 1800-tallet, gik mange kvinder fortrinsvis i de nordlige stater ind i de såkaldte abolitionistforeninger (af det engelske *abolition*, der betyder afskaffelse eller ophævelse), hvor de kæmpede for afskaffelse af slaveriet. De hvide kvinder holdt ta-

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem står bag kilden og hvornår er den skrevet?
- 2) Hvad er Abigails budskab til sin mand?
- 3) Hvordan kan vi bruge brevet som historisk kilde til at belyse kvindens stilling forud for koloniernes uafhængighed?
- 4) Opstil selv en problemstilling, der belyser kvindens stilling i det amerikanske samfund.

ler om de manglende rettigheder, udgav pamfletter og kæmpede for slaver-nes frigivelse, uddannelse og bedre levevilkår.

Det blev tydeligt for mange kvinder, at vilkårene for sorte slaver og hvide kvinder i høj grad var lig hinanden, når det handlede om økonomiske og politiske rettigheder.

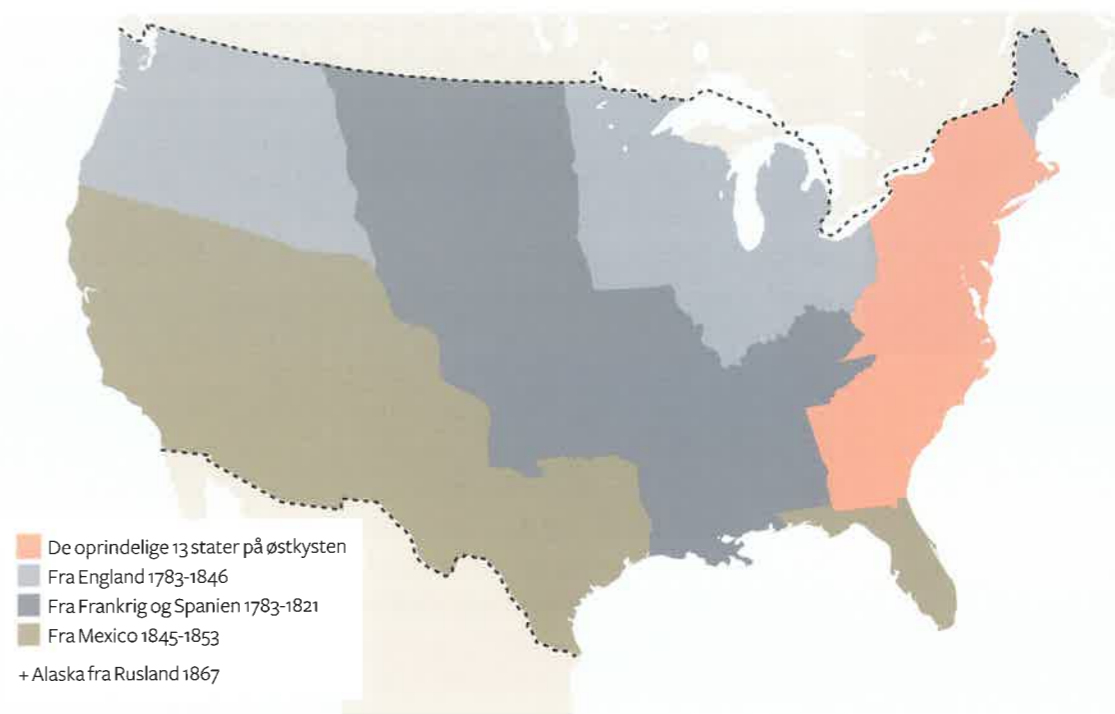
Uafhængighedskrigen, 1776-1783

Uafhængighedserklæringen var kolonisternes svar på, hvorfor de ikke læn- gere ønskede at være underlagt den engelske kongemagt, men det var dri- stigt, for den næsten uovervindelige stormagt kunne ikke andet end opfatte det som en provokation.

Englænderne satte tropper ind mod de oprørske kolonier, der viste sig at stå godt sammen, og krigen varede indtil 1783. Når det lykkedes for koloni- sterne at tvinge stormagten i knæ, skyldtes det, at det var kostbart for eng- lænderne at sende sine tropper af sted til Amerika, men afgørende blev det, at franske tropper kom kolonisterne til hjælp.

Ved freden i 1783 anerkendte England de 13 koloniers selvstændighed, og kolonierne fik samtidig overdraget landet mellem kolonierne og Missis- sippi-floden.

▼ De britiske styrker overgi- ver sig til franske og amerikanske styrker efter belejringen af byen Yorktown, der sluttede den 19. oktober 1781. Billedet blev malet af den amerikanske kunstner John Trumbull i 1817 på bestilling af den amerikanske regering.

Amerikas Forenede Stater

Under uafhængighedskrigen havde de 13 kolonier slået sig sammen i et løst statsforbund, men nu da kolonierne var blevet til 13 selvstændige stater, kneb det med enigheden. Den fælles fjende var væk, og nu opstod der uenig- hed om, hvordan man fremover skulle stå sammen.

De enkelte stater havde forskellige økonomiske interesser og var ikke enige om, hvor stærkt deres samarbejde skulle være. Splittelsen stod mel- lem føderalisterne, der ønskede en stærk centralmagt, og anti-føderalister- ne, der ville sikre de enkelte staters selvbestemmelsesret.

Føderalisterne stod stærkest i de nordøstlige stater, der med den velstil- lede middelklasse hentede deres indtægter ved handel, håndværk og land- brug.

I 1787 blev de 13 stater enige om en forfatning, der blev rammen for en forbundsstat med en stærk centralmagt. USA's forfatning trådte i kraft i 1789.

Den amerikanske forfatning

I forfatningen forsøgte man at bygge bro mellem føderalisterne og anti-fø- deralisterne, og det kom blandt andet til udtryk i sammensætningen af det amerikanske parlament, der blev kaldt Kongressen.

Kongressen består af to kamre: Repræsentanternes Hus og Senatet. De små staters bekymring for at blive slugt af de store blev imødegået ved, at alle stater, store som små, fik to repræsentanter i Senatet. I Repræsentan- ternes Hus var staterne repræsenteret efter deres indbyggertal.

▲ Etableringen af USA skete fra uafhængighedskrigens afslutning i 1783 og frem til midten af 180-tallet.

▲ George Washington (1738-1799).

Forfatningen var moderne og byggede på de europæiske tænkere, der i Europa talte imod enevælden. Magten lå hos folket, der skulle vælge deres repræsentanter til Kongressen, og det politiske system var bygget op om principperne udtrykt af den franske filosof Charles Montesquieu (1689-1755), der i sin bog *Om Lovenes Ånd* fra 1748 definerede den moderne demokratiske stat.

Montesquieu talte om, at der i en stat burde være tre myndigheder, der arbejdede uafhængigt af hinanden: en lovgivende, en udøvende og en dømmende magt. Det er blevet kaldt magtens tredeling og blev kernen i de moderne demokratier og er i dag et bærende element i demokratiske samfund. Tekst 29 er et uddrag af Montesquieus bog fra 1748.

Den udøvende magt lå hos præsidenten, den lovgivende hos Kongressen, og den dømmende magt hos domstolene, hvor Højesteret var den øverste myndighed. Selv om forfatningen var moderne, accepterede den ikke stemmeret til kvinder, og slaveriet i sydstatene blev fastholdt.

George Washington, der havde stået i spidsen for kolonisterne i kampen mod englænderne, blev valgt som USA's første præsident.

Kilde 29

Om Lovenes Ånd

En borgers politiske frihed er den sindsro, der stammer fra den overbevisning, enhver har om sin sikkerhed; og for at man kan have denne frihed, må regeringsformen være af en sådan art, at en borger ikke behøver at frygte en anden borger.

Når den lovgivende og den udøvende myndighed er samlet hos samme person eller i det samme korps af embedsmænd, er der ingen frihed, for så kan man frygte, at den samme monark eller det samme råd, som indfører tyranniske love, udfører dem tyrannisk.

Der er heller ingen frihed, hvis den dømmende myndighed ikke er adskilt fra den lovgivende og den udøvende. Hvis den dømmende myndighed faldt sammen med den lovgivende, ville magten over borgernes liv og frihed være vilkårlig, for dommeren ville være lovgiver. Hvis den var forenet med den udøvende myndighed, ville dommeren kunne få styrke til at undertrykke.

Alt ville være tabt, hvis den samme mand eller den samme forsamling af fremstående mænd, enten fra adelen eller fra folket, beherskede de tre myndighedsområder: at give love, at udføre de offentlige beslutninger og at dømme angående forbrydelser og private stridigheder.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) På hvilke måde kan du se, at kilden er skrevet i oplysningstiden?
- 3) Opstil en problemstilling, der belyser magtens tredeling og dens betydning for den moderne stat.

DEN FRANSKE REVOLUTION

Den franske enevælde kom i 1700-tallet under pres. Mange af de tanker, der førte an i kritikken af den enevældige konge, var formuleret allerede i 1600-tallet, men havde for alvor foldet sig ud blandt de amerikanske nybyggere i kampen mod England.

De nye tanker tog afstand fra ideen om, at enevælden tjente det fælles bedste. Derimod fremhævede de moderne filosoffer, at magten kom fra folket selv, fordi det oprindeligt var folket, der havde dannet samfund. Ud fra dette udsprang herskerens magt fra folket, og herskeren skulle derfor regere ud fra folkeviljen og ikke som den enevældige konge, der i sin egenskab af konge af "Guds Nåde" alene var ansvarlig over for Gud.

Oplysning og viden

Fra omkring 1700 taler man om oplysningstiden eller rationalismens periode – baseret på det latinske ord "ratio", der betyder fornuft. Ny viden og nye erkendelser medførte, at der blev rejst kritik af det gamle vidensgrundlag, som byggede på tradition og autoritet. Der blev sat spørgsmålstegn ved kirkens og statsmagtens udsagn, og der blev krævet videnskabelig argumentation og frihed til at udtrykke sine meninger.

Moderne videnskabelige empiriske (erfaringsbaserede) arbejdsmetoder blev udbredt. Det betød, at når man skulle lave en videnskabelig undersøgelse, undersøgte man området eller genstanden ved at foretage målinger og opsætte forsøg, der skulle kontrollere resultaterne. På den baggrund var det muligt at opstille videnskabelige teorier, som det indsamlede (empiriske) materiale kunne underbygge.

En konsekvens af den tankegang var, at samfundsforhold, der ikke kunne begrundes rationelt, det vil sige stred mod fornuften, burde laves om. En anden konsekvens var, at det var svært at argumentere for social og politisk ulighed, hvis mennesker af naturen ikke var særlig forskellige.

Det var den tankegang, som John Locke brugte, når han skrev, at mennesker er født lige og frie, og som de amerikanske kolonister baserede deres uafhængighedserklæring på i 1776.

Blandt de førende tænkere var den franske filosof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), hvis værker fik stor betydning for det europæiske syn både på mennesket og det politiske samfund. Rousseau skrev, at "mennesket er født frit, men overalt er det i lænker", og derved mente han, at den enevældige staters magt over individet var i modstrid med menneskets sunde fornuft. I stedet skulle man give den enkelte frihed og rettigheder, for at samfundet kunne udvikle sig. Desuden argumenterede han for, at samfundet burde styres af "almenviljen", det vil sige alle borgernes fælles interesser, i stedet for individers.

▲ Jean-Jacques Rousseau (1712-1778).

▲ Voltaire (1694-1778).

Oplysningsfilosoffernes optimistiske menneskesyn og rationelle tankegang førte til kritik af enevælden i sin reneste form. En af disse kritikere var François-Marie Arouet, bedst kendt under sit pseudonym Voltaire (1694-1778), der gik ind for tro-, tale- og trykkefrihed. Voltaire var dog ikke tilhænger af folkestyre (demokrati). Derimod var hans ideal oplyst enevælde, hvor fyrsten eller kongen stadig regerede, men lod sig lede af den højeste oplysning og ikke af Gud. På den måde kunne han tjene det fælles bedste, og ifølge Voltaire var den oplyste fyrste således statens tjener, ikke dens herre.

Økonomisk krise truer kongen

Under den amerikanske uafhængighedskrig (se side 90) besøgte en af kolonisterne, Benjamin Franklin, den franske konge, Ludvig 16. Franklins håb var at få franskmændenes hjælp i kampen mod englænderne.

Det franske borgerskab så Franklin som en helt, for han repræsenterede idealerne om frihed og et samfund uden gamle og snærende opdelinger, der begrænsede udviklingen.

Ludvig 16. støttede kolonisterne, ikke så meget fordi han var tilhænger af de idealer, som Franklin repræsenterede, men for at få gengældt det franske nederlag til England i syvårskrigen, 1756-1763. Ironisk nok blev den franske støtte til de amerikanske kolonister den medicin, som i 1789 skulle vælte

Ludvig 16. og den franske enevælde.

Den franske konges støtte til kolonisternes krig mod englænderne viste sig at blive dyr for Frankrig, og den franske stat måtte optage dyre statslån. En økonomisk krise lurede i det franske samfund efter flere dyre krige og det kostbare hofliv. I 1788 gik halvdelen af statens indtægter til at afdrage på den enorme statsgæld.

Det franske stændersamfund

Frankrig var et stændersamfund, der var inddelt i tre stænder (klasser). Førstestand var gejstligheden, det vil sige kirkens folk, der var en broget forsamling lige fra de højgejstlige (kardinaler, ærkebiskopper, biskopper osv.) til de fattige sognepræster, nonner og munke. Andenstand var de adelige, der spændte lige fra de højadelige, som udgjorde magtens elite, til grever og baroner. De resterende 98 procent af Frankrigs befolkning tilhørte tredjestand, hvoraf langt de fleste boede på landet.

Bondebefolkningen bestod af både fæstebønder, selvejerbønder, forpagtere og landarbejdere. Tredjestand bestod desuden af byboere, hvoraf

▲ Ludvig 16. (1754-1793). Samtidigt maleri af Antoine-François Callet.

nogle var rige købmænd, håndværksmestre og fabriksejere, embedsmænd, jurister og læger. Denne gruppe var ikke så stor og indflydelsesrig som det engelske byborgerskab, men de voksede i omfang i løbet af 1700-tallet.

Særligt inden for det franske borgerskab fandt man inspiration fra udviklingen i England og i den amerikanske uafhængighed, hvor man talte om borgernes rettigheder og det frie menneske, der tog del i magten.

Den franske befolkning var på i alt cirka 25 millioner, hvoraf gejstligheden tilsammen talte 100.000 personer, adlen cirka 400.000.

Første- og andenstand havde en lang række privilegier, herunder fritagelse for at betale skat. Det var kun tredjestand, der betalte skat, og når kongen kom i økonomisk nød, pålagde han tredjestand at betale mere i skat.

Da kongen i 1788 var truet af en bankerot, var det umuligt at pine flere skatter ud af bønderne, der ud over det stigende skattepres var ramt af dårlige høstår. Derfor var kornpriserne steget, hvilket gav utilfredshed blandt særligt de fattige i byerne. I denne situation var en løsning at afskaffe adlens og gejstlighedens skattefrihed, men de modsatte sig enhver indskrænkning af deres privilegier.

For at undgå en ydmygende statsbankerot måtte der findes en løsning, og kongen indkaldte derfor stænderforsamlingen for første gang siden 1614. Målet for kongen var at få stænderforsamlingen til at finde en løsning på den truende økonomiske situation, men i virkeligheden var indkaldelsen af stænderne enevældens undergang, for det viste, at kongen ikke havde kontrol over situationen.

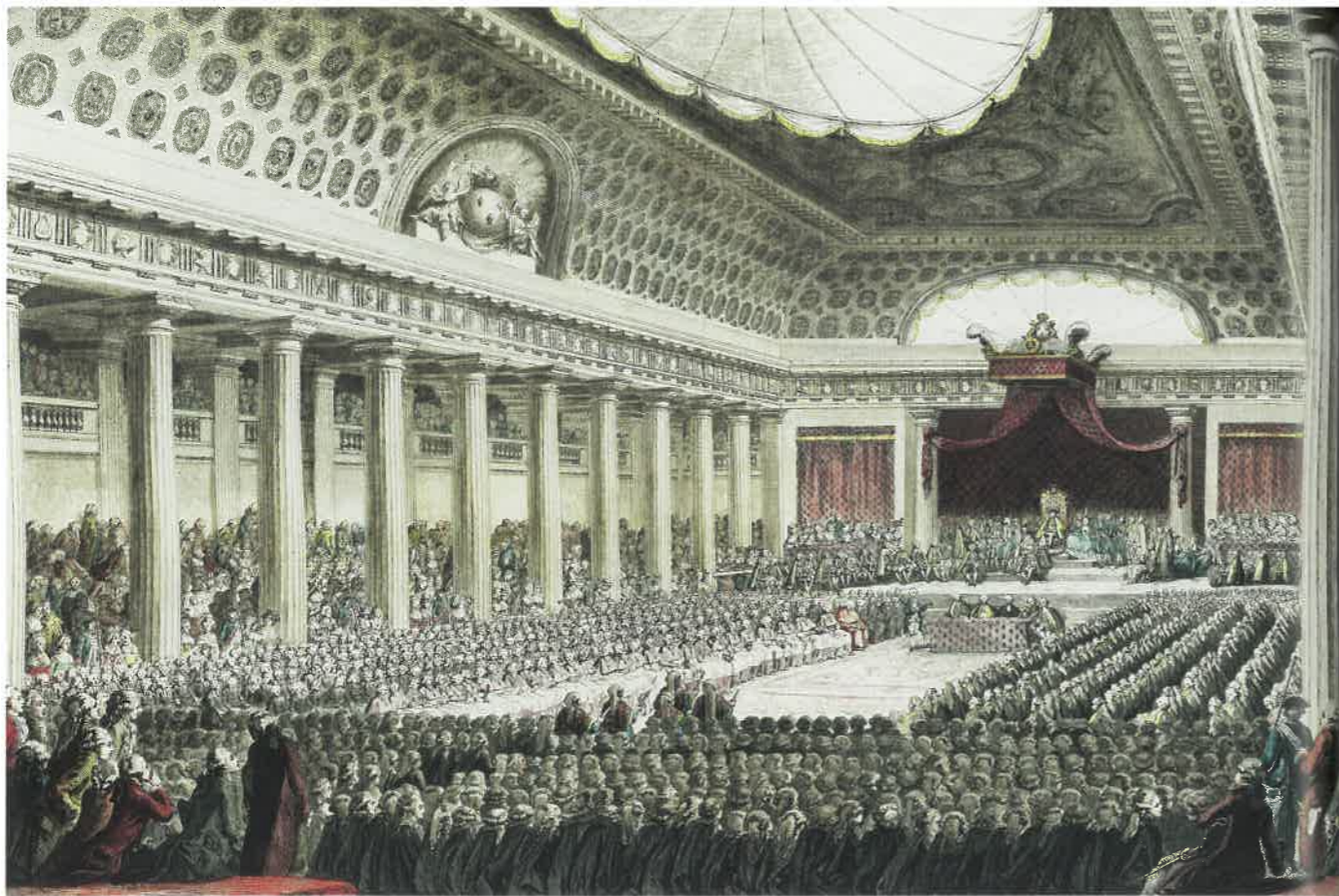
Stænderforsamlingen 1789

Stænderforsamlingen blev afholdt den 5. maj 1789 i Versailles, hvor de tre stænder mødte frem med deres delegerede. Tredjestanden havde 578 delegerede, hvoraf langt de fleste tilhørte byborgerskabet, mens adelen og gejstligheden havde henholdsvis 271 og 270 delegerede.

Begivenhederne udviklede sig dramatisk fra begyndelsen, da man skulle blive enige om, hvordan man skulle stemme. Her mente tredjestand, at der skulle stemmes efter princippet om almindeligt stemmeflertal. Det ville første- og andenstand ikke høre tale om. De mente i stedet, at hver stand skulle stemme for sig. Ludvig 16. støttede de privilegerede stænders synspunkt, men tredjestand nægtede at bøje sig.

▲ Stændersamfundet. Satirisk tegning fra 1815 med titlen: "Vi må håbe, at dette spil snart er forbi".

▲ Stænderforsamlingens møde i Grands Salles des Menus-Plaisirs i Versailles, 5. maj 1789. Ukendt kunstner, 1885.

Optællingsmetoden var afgørende for resultatet af afstemningerne på stænderforsamlingen og blev en afgørende styrkeprøve mellem tredjestand og de privilegerede stænder.

Synspunkterne stod hårdt mod hårdt, og den 17. juni 1789 tog tredjestand konsekvensen og udråbte sig selv til "Nationalforsamling", der repræsenterede "det franske folk". De aflagde højtideligt en ed på, at de ville holde sammen, til de havde udarbejdet en forfatning, det vil sige en grundlov, der satte grænser for kongens magt og ændrede det franske samfund. Samtidig opfordrede tredjestand delegerede fra de andre stænder til at tilslutte sig Nationalforsamlingen.

Stormen på Bastillen

Kongen samlede sine tropper omkring Paris og truede med at sætte ind mod den selvudnævnte Nationalforsamling. Det førte til uro, og den 14. juli 1789 stormede borgerne Bastille-fæstningen, der lå som et symbol på enevældens undertrykkelse af befolkningen. Med stormen på Bastillen fik borgerne adgang til våben.

Overalt i Frankrig efterlignede bønderne stormen på Bastillen. De rettede deres utilfredshed mod godsejerne og krævede, at deres privilegier blev fjernet.

Situationen var ved at komme helt ud af kontrol, og Nationalforsamlingen var derfor nødsaget til at reagere. Den 4. august 1789 ophævede Nationalforsamlingen alle privilegier for gejstlige og adelige, og den 26. august udsendte de en programerklæring, der viste, hvilke tanker og ideer Nationalforsamlingen arbejdede efter. Denne programerklæring er senere blevet kendt som Menneskerettighedserklæringen, der baserede sig på oplysningstidens filosoffer, Locke, Rousseau og Montesquieu, og lagde sig tæt op ad den amerikanske uafhængighedserklæring (kilde 30).

Uddrag af Menneskerettighedserklæringen

Det franske folks repræsentanter, samlede som nationalforsamling, har, da uvidenhed om, forglemmelse af og foragt for menneskerettighederne er den eneste grund til landenes ulykker og regeringernes fordærvelse, besluttet at fastslå i en højtidelig erklæring menneskets naturlige, umistelige, uforanderlige og hellige rettigheder, for at denne erklæring bestandig kan være nærværende for alle samfundets medlemmer og uophørlig erindre dem om deres rettigheder og deres pligter, for at lovgivningsmagten og den udøvende magts handlinger bestandig kan sammenlignes med det, som er målet for enhver politisk institution, og derfor være mere respekterede, og for at borgernes krav i fremtiden kan grundes på jævne og uomtvistelige grundsætninger og altid føre til forfatningens hævdelse og alles lykke.

Altså erkender og udtaler Nationalforsamlingen, i det højeste væsens nærværelse og under dets forsyn, følgende rettigheder for ethvert menneske og enhver borger:

1. Menneskene fødes og forbliver frie og lige i rettigheder. Social forskel kan kun begrundes med hensyn til det almene vel.

2. Enhver politisk sammenslutnings mål er bevarelsen af menneskenes naturlige og umistelige rettigheder. Disse er: frihed, ejendomsret, sikkerhed og ret til modstand mod undertrykkelse.

3. Grundlaget for al magt hviler hos nationen; ingen stand og ingen person kan udøve nogen myndighed, som ikke udtrykkelig stammer fra folket.

4. Friheden består i retten til at gøre alt, som ikke skader nogen anden; derfor har udøvelsen af ethvert menneskes naturlige rettigheder ikke andre grænser end dem, som sikrer andre medlemmer af samfundet nydelsen af de samme rettigheder. Disse grænser kan kun bestemmes ved loven. [...]

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem står bag kilden, og hvornår er den skrevet?
- 2) Hvordan kan vi bruge teksten som kilde til at forstå motiverne bag den franske revolution?
- 3) Hvilke lighedspunkter er der mellem menneskerettighedserklæringen og den amerikanske uafhængighedserklæring (se kilde 27)?
- 4) Opstil ud fra kilden en problemstilling, der belyser de idealer, som menneskerettighedserklæringen bygger på.

Revolution

Ordet revolution brugte man oprindeligt om noget, der vender tilbage ("re-volution" betyder kredsløb), for eksempel i form af planeternes baner omkring solen. Med den amerikanske, den franske og den industrielle revolution ændrede ordet betydning og kom nu til at beskrive en grundlæggende forandring til noget nyt og anderledes.

Før de store revolutioner i 1700- og 1800-tallet var forestillingen om fremskridt ikke ret udbredt. De fleste menneskers liv afhang af vind og vejr; gode år gav mange afgrøder, mens man måtte sulte, når høsten slog fejl. Gode herskere kunne blive afløst af dårlige herskere, og det havde almindelige mennesker ingen indflydelse på.

Med de politiske revolutioner i Amerika og Frankrig vandt den opfattelse frem, at mennesker med deres vilje og fornuft kan lave samfundet om og gøre verden til et bedre sted. Og med den industrielle revolutions produktions- og velstandstigning blev verden gradvis et rigere og rigere sted. Det fik nogle filosoffer til at mene, at historien har en retning og bevæger sig frem mod et bedre og bedre samfund.

Troen på fremskridtet var dominerende langt ind i det 20. århundrede og spiller stadig en stor rolle, for eksempel når vi tænker på den teknologiske og medicinske udvikling. Samtidig har de store verdenskrige og miljø- og klimabelastningen dog sat spørgsmålstegn ved menneskets evne til at gøre verden til et bedre sted.

Opgave

- 1) Læs kapitlet her med fokus på, hvilke værdier fra den franske revolution, der præger vores samfund i dag.
- 2) Find eksempler på, at verden er blevet et bedre sted i din levetid.
- 3) Find eksempler på det modsatte.

Kvinderne og den franske revolution

Lighed var et af revolutionens idealer, men som slagordet "frihed, lighed og broderskab" antyder, var det først og fremmest lighed mellem mænd. Mens revolutionen rullede ind over Paris, prøvede en række franske kvinder dog at komme til orde gennem klagebreve, hvor de ytrede deres ønsker om mere ligestilling mellem kønnene. Som eksempel på dette formulerede en anonym kvindegruppe fra tredjestand deres krav (kilde 31).

▲ Kvindernes march til Versailles den 5. oktober 1789. Samtidig tysk tegning.

Kilde 31

Vi bønfaller Deres Majestæt

Vi anmoder om at få en uddannelse og et arbejde, ikke for at forsøge at tilrane os mændenes autoritet, men for at blive mere ansete og få midler til at sikre os mod ulykker. Nøden skulle nødigt tvinge de svageste af os til at måtte slutte sig til de mange ulyksalige på offentlige steder, hvis frække uanstændighed er en skændsel for såvel os som for de mænd, der opsøger dem. Vi så gerne, at den slags kvinder blev tvunget til at gå med et tydeligt mærke. Nu går de rundt i det samme ærbare tøj som os og blander sig overalt. Vi kommer tit ud for at blive forvekslet med dem, idet nogle mænd tager fejl og får os til at rødme over deres foragt [...] Vi bønfaller Deres Majestæt om oprettelse af gratis skoler, hvor vi kan lære grundbegreberne i sprog, religion og

moral og navnlig at dyrke vort køns dyder: mildhed, ærbarhed, tålmodighed og barmhjertighed [...] Vi beder om at blive bragt ud af vores uvidenhed, så vi kan give vores børn en sund og fornuftig opdragelse og derved gøre dem til undersåtter, der er værdige til at tjene Dem [...]

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår må vi antage den er skrevet?
- 2) Hvordan ser kvinderne på deres eget køn og hvilke krav stiller de?
- 3) Hvordan ser kvinderne på den enevældige konge?
- 4) Opstil ud fra kilden en problemstilling, der belyser kvindens stilling i det franske samfund.

▲ Marie-Olympe de Gouges (1748-1793) præsenterer sin erklæring til kongeparret som forestillet i en samtidig fransk skitse.

Kilde 32

Erklæring om kvindens og borgerindens rettigheder

Under henvisning til uvidenhed, forglemmelse eller ringeagt for kvindens rettigheder som de eneste årsager til de almene ulykker og styrets forfald, har vi besluttet at redegøre for kvindens naturlige, umistelige og hellige rettigheder i en højtidelig erklæring [...]

1. Kvinden fødes fri og har de samme rettigheder som manden [...]
2. Formålet med enhver politisk sammenslutning er at sikre kvindens og mandens naturlige og umistelige rettigheder [...]
6. Loven skal være udtryk for almen vilje; alle de mandlige og kvindelige borgere skal personligt eller gennem repræsentanter udforme den; og den skal være den samme for alle: Da mandlige og kvindelige borgere er lige set med lovens øjne, skal de også have lige adgang til de former for værdighed, embeder og

Klagebrevene blev kopieret og cirkulerede blandt borgerskabets kvinder og bidrog til at skabe en offentlig debat om kvindernes rolle i samfundet.

Marie-Olympe de Gouges (1748-1793) blev som 17-årig gift med en langt ældre mand, der døde efter kort tids ægteskab. Som ung enke flyttede hun til Paris og mødte en velhavende mand, der sikrede hende økonomisk, og hun begyndte at skrive, blandt andet om kvinders rettigheder. Mest berømt blev hendes modsvar til Menneskerettighedserklæringen, som hun kritiserede for ikke at inddrage kvinderne. I 1791 udgav de Gouges sin egen menneskerettighedserklæring med titlen *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne* (Erklæring om kvindens og borgerindens rettigheder) (kilde 32). En titel, der over for den franske Menneskerettighedserklæring, *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen* (Erklæring om menneskets og borgerens rettigheder) satte klart fokus på ligheden mellem kønnene.

offentlige stillinger, som de har kapacitet til og der skal ikke være anden forskel end den deres evner og talent betinger. [...]

10. Ingen skal være bekymret for selv sine mest fundamentale meninger; kvinden kan gå til skafottet; derfor skal hun også have ret til at gå på talerstolen, når hendes udtalelser ikke forstyrrer den offentlige orden fastsat af loven.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Sammenlign kvindeerklæringen med den almindelige menneskerettighedserklæring.
- 3) Hvordan kan vi bruge teksten til at belyse de franske kvinders stilling i det franske samfund?
- 4) Opstil ud fra kilden en problemstilling, der belyser kvindens stilling i det franske samfund.

Marie-Olympe de Gouges betragtes som en af de første kvindesagsforkæmpere, men hendes kamp blev kortvarig. Hun kritiserede revolutionslederen Robespierre, og en tidlig morgen i november 1793 blev hun på Place de Concorde i Paris ført til guillotinen.

En anden kvinde, der kæmpede for lige rettigheder mellem kønnene, var Mary Wollstonecraft (1759-1797). Hun var englænder, men fulgte udviklingen i Frankrig og var inspireret af blandt andet den franske filosof Rousseau. Dog var hun ikke enig med ham i hans syn på kvinderne, sådan som det kom til udtryk i hans bog *Emile eller Om opdragelsen* (1762) (kilde 33).

Kilde 33

Rousseau om kvinden

Altså bør kvindernes hele opdragelse indrettes med henblik på mændene. At behage dem, være dem nyttige, blive elsket og æret af dem, at opdrage dem i ungdommen, passe dem som voksne, trøste dem, gøre dem livet behageligt og hyggeligt, det er kvindernes pligter til enhver tid, og det er det, man bør lære dem lige fra barndommen.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvilken position taler forfatteren ud fra og hvilken tendens er der i kilden?
- 3) Hvordan kan vi bruge teksten til at belyse oplysnings-tidens syn på kvinder?

Wollstonecraft mente, at tidens syn på kvinder var forment af det mandsdominerede samfund, og for at ændre det var det nødvendigt at ændre samfundet og opdragelsen af piger. I 1792 udkom hendes bog *Et forsvar for kvinders rettigheder* (kilde 34).

Kilde 34

Mary Wollstonecraft om kvinders rettigheder

I Frankrig oplæres drenge og piger, især sidstnævnte, til udelukkende at være til behag, til at beherske sig, til at regulere deres adfærd. Allerede på et meget tidligt tidspunkt fordærves deres sind af verdslige og fromme advarsler, som man meddeler dem for at beskytte dem mod manglende ærlighed. Og hvad den sociale uddannelse angår, så var det en skole i koketteri og forstillelse. Allerede i en alder af ti-elleve år, ja ofte endnu tidligere, begyndte pigerne at kokettere og tale om at etablere sig i verden og blive gift, uden at de blev korrigeret.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvilken position taler forfatteren ud fra, og hvilken tendens er der i kilden?
- 3) Sammenlign Rousseaus og Wollstonecrafts syn på kvinden. Er der ting, der peger på, at Wollstonecraft er inspireret af Rousseau og oplysningstiden?
- 4) Opstil ud fra kilden en problemstilling, der belyser kvindens stilling i det franske samfund på den tid.

Der opstod kvindelige klubber og organisationer, hvor kvinder kunne udføre socialt arbejde eller militante aktiviteter. Og der blev sat gang i arbejdet med at sikre uddannelse til kvinder, og skilsmisse blev lovligt. Alt dette forsvandt efter revolutionen. Uddannelsesplanerne blev aldrig gennemført, loven om skilsmisse ophørte i 1816, og franske kvinder fik først stemmeret i 1944.

Ludvig Holberg

Det var dog ikke alle mænd i oplysningstiden, der som Rousseau var imod kvinders aktive deltagelse i samfundet. I Danmark skrev Ludvig Holberg (1684-1754) om kvinders rolle i flere af sine værker. Blandt andet i *Forsvars Skrift for Qvinde-Kiønnet* i 1722. Teksten er en fiktiv kvindes argumenter for at få uddannelse og arbejde. Holberg fremhævede, at mænd og kvinder grundlæggende var ens, men at forskellen mellem dem trådte frem i forbindelse med opdragelsen. I 1749 fik kvinderne også en særlig placering i Holbergs rejseroman *Niels Klim*, hvor der i det utopiske fyrstedømme Potu er ligestilling mellem mænd og kvinder, og hvor kvinderne var placeret i nogle af samfundets højeste stillinger.

Holbergs skrifter fik dog ingen større betydning for kvindesagen i Danmark i 1700-tallet. For mens kvindebevægelsen langsomt så sin spæde begyndelse i USA og England, var der i Danmark i 1700-tallet lang vej fra Holbergs skønlitterære kvindeuniverser til den kamp for ligestilling, der begyndte i midten af 1800-tallet. De danske kvinder fik stemmeret i 1915.

Forfatningen

Menneskerettighedserklæringen blev grundlaget for Frankrigs første forfatning, der trådte i kraft i 1791. Forfatningen var helt i tråd med oplysningstidens ideer om folkesuveræniteten, og at magten udgår fra folket.

For at sikre borgernes retssikkerhed anvendte man magtens tredeling. Den lovgivende magt lå i parlamentet, der udelukkende bestod af mænd. Valgretten til parlamentet var ligeledes forbeholdt mænd over 25 år og med en vis formue. Den udøvende magt lå hos kongen, hvis magt var ganske begrænset. Kongen udnævnte ministre, men de stod til ansvar over for den lovgivende forsamling, der kunne kræve dem afsat. Domstolene blev besat af folkevalgte dommere.

Med revolutionen og den nye forfatning blev enevælden afskaffet, og Frankrig fik et parlamentarisk demokrati.

Borgerskabet tager magten

Det var ikke den mest undertrykte gruppe, der stod bag den franske revolution, men derimod et selvbevidst borgerskab, som ønskede at få del i magten og gøre op med de gejstlige og adeliges privilegier.

▲ Dronning Marie Antoinette føres til sin henrettelse 16. oktober 1793. Maleri af William Hamilton, 1794. Hvilken tendens udtrykker billedet? Inddrag evt. fokuspunktet på s. 161.

På grund af valgreglerne til den lovgivende forsamling var det de velstillede inden for borgerskabet, der fik mest glæde af revolutionen og ophævelsen af standsprivilegierne. Revolutionen fik dog også støtte fra bønderne, fordi man afskaffede tiendebetalingen til kirken og de feudale forpligtelser over for godsejerne.

Kongen, der blev ført til Paris, så man kunne holde øje med ham, erklærede, at han støttede revolutionen. Han mistede dog sin troværdighed, da han sammen med sin familie i 1791 forsøgte at flygte ud af landet. I 1793 blev kongen sat i forbindelse med Østrig og Preussens ønsker om at genindføre enevælden i Frankrig, og kongen blev fængslet og senere henrettet.

Borgerkrig og militærdiktatur, 1793-1814

De franske friheds- og lighedsidealer vakte begejstring mange steder rundt om i Europa, men også forfærdelse blandt mange fyrster og adelige, der med god grund kunne mærke, at der blæste nye vinde ind over Europa. Også den katolske kirke så med forfærdelse på, hvordan revolutionen udviklede sig. Ikke mindst Nationalforsamlingens vedtagelse af nationalisering af al kirkejord, afskaffelsen af tiendebetaling, og at præsterne skulle aflægge trokabsed over for det nye styre.

▲ Napoleon Bonaparte (1769-1821).

Internt blev de revolutionære dog mere og mere splittet mellem forskellige borgerlige grupper, der ikke kunne blive enige om, hvor langt revolutionen skulle gå. I 1793-1794 lå magten hos en venstreorienteret gruppe under ledelse af Maximilien Robespierre (1758-1794). Denne periode er blevet kaldt "Rædselsherredømmet", fordi enhver modstander, som var uenig i den førte kurs, blev henrettet (herunder blandt andre Marie-Olympe de Gouges).

Revolutionen førte til borgerkrig i Frankrig og en langvarig krig i Europa, hvor Østrig, Preussen, Rusland og England kæmpede mod det revolutionære Frankrig. Den succesfulde officer Napoleon Bonaparte (1769-1821) tog i 1799 magten ved et statskup.

Fem år senere udbyggede Napoleon sin magtposition og lod sig krone som kejser. Derved var det forbi med den politiske frihed, som revolutionen havde kæmpet for. Dog fastholdt Napoleon, at alle borgere skulle være "lige for loven", og de tidligere privilegier til gejstlige og adelige blev ikke genindført.

Napoleon forsøgte at udbrede fransk lov, *Code Napoleon*, til de lande, der blev erobret under napoleonskrigene, 1801-1814. Code Napoleon baserede sig på beskyttelsen af privat ejendomsret, lighedsprincippet og den sekulære stat, hvor stat og kirke var adskilt.

I 1810 kontrollerede Napoleon i realiteten det meste af Europa; tilbage stod England og Rusland. Napoleon led afgørende nederlag i felttoget mod Rusland i 1812 og til englænderne ved Waterloo i Belgien i 1815. Det blev enden for Napoleon.

På Wienerkongressen i 1814-1815 indgik sejrherrene en række aftaler, der skruede tiden tilbage til før 1789. Grænserne blev fastlagt ud fra legitimitetsprincippet, hvor fyrsten og ikke folket blev spurgt. I Frankrig blev broderen til den henrettede Ludvig 16. indsat som konge, dog uden enevældige rettigheder.

Nationalstaten

Den franske revolution satte sine spor og er på mange måder den moderne verdens fundament. Tanker om, at mennesket er født med en række naturlige rettigheder, har vi takket være den amerikanske og den franske revolution, ligesom ideen om forholdet mellem stat og individ i dag er gældende i store dele af verden. Fra "de store revolutioner" kender vi til det, som vi i dag betragter som noget helt naturligt: trykkefrihed, forsamlingsfrihed, ytringsfrihed og religionsfrihed.

Ideen om nationalstaten, der fik stor betydning i 1800-tallet, blev født under den franske revolution. Det var for eksempel baggrunden for, at man kunne rejse en værnepligtig hær, som kæmpede loyal for fædrelandet.

Ideen om nationalstaten skabte et sammenhold mellem stat og folk, hvor mennesker med samme sprog og kultur udgjorde en nation. På den måde blev statens grænser sammenfaldende med nationens grænser.

▲ Napoleon og den britiske premierminister William Pitt deler verden imellem sig. En samtidig kommentar til krigen mellem Frankrig og Storbritannien. Tegnet af James Gilray, 26. februar 1805. Hvordan kan vi bruge en satirisk tegning som denne som historisk kilde?

Forestillingen om folkesuverænitæt blev afgørende for dannelsen af et samlet Tyskland og Italien i sidste halvdel af 1800-tallet. Nationalstaterne blev i 1800-tallet idealmodellen for de europæiske stater, selv om de fleste havde nationale mindretal.

Begivenheder ▶ Det skal du kunne svare på

- Den første industrielle revolution finder sted i England ▶ Hvorfor kom England først med den industrielle revolution?
- De 13 oprindelige kolonier i Amerika var meget forskellige og udgjorde to forskellige økonomiske og kulturelle enheder ▶ Hvordan adskilte de nordlige og sydlige kolonier sig fra hinanden?
- De 13 kolonier løsrev sig fra England i 1776 og grundlagde USA i 1789 ▶ Hvorfor ønskede kolonierne at løsrive sig fra England?
- Den franske konge, Ludvig 16. indkalder stænderforsamlingen i 1789, men de tre stænder kan ikke blive enige om måde at stemme på ▶ Hvorfor kan de tre stænder ikke blive enige om stemmeproceduren på stænderforsamlingen?
- Den franske revolution bliver grundlaget for den videre udvikling hen imod vores moderne samfund ▶ Hvor kan vi i dag se konsekvenserne af den franske revolution?

Titel på periode:
(udfyld skemaet i punktform)

Periodisering (årstal)	
Begrundelse for årstal	
Forandringer i levilkår, teknologi og produktion	
Styreformer og samfundsorganisering	
Kulturer og kulturmøder	
Menneskesyn, herunder synet på mænd og kvinder	
Stats- og nationsdannelser	
Nationale, regionale og globale konflikter	
Vigtige begreber	
Vigtige begivenheder	
Vigtige personer	